

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav české literatury a literární vědy

Bakalářská práce

Hana Vildová

**Jan Balabán: Hledisko centra a
periferie**

**Jan Balabán: From the Point of a
Centre and/or a Periphery**

Praha 2012

Vedoucí práce: Prof. PhDr. Petr Bílek, CSc.

Děkuji prof. PhDr. Petrovi Bílkovi, CSc., za jeho ochotu, cenné rady a připomínky při zpracování této diplomové práce a dále děkuji ochotnému Petru Hruškovi za poskytnutí doplňujících informací.

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze _____

Následující práce se zabývá interpretací literárního díla spisovatele Jana Balabána. Budeme zkoumat především, zda můžeme jeho dílo kategorizovat podle tématu centra a periferie. Nejprve se zaměříme na problematiku postavy – její specifické rysy. Shlomith Rimmon-Kenanová a Seymour Chatman a jejich teorie postavy přinesou v souvislosti s dílem Jana Balabána zajímavé poznatky. Tyto rysy se pokusíme najít v díle Jana Balabána. Dále se budeme zabývat tématem víry a prostředí. Pro interpretaci nám také poslouží recenze a studie, které byly na Balabánovy knihy napsány.

Klíčová slova: Jan Balabán, interpretace literárního díla, problematika postavy, centrum a periferie

The following work will be focused on the interpretation of the literary piece of work by writer Jan Balabán. We are going to find, if we can classify this piece of work as from the Point of a Centre and/or a Periphery. At first we will look into the issue of a figure, its specific features. Shlomith Rimmon-Kenanová's works, and Seymour Chatman's works will bring something interesting and new. Further we will try to find those features in the Balabán's books. We also will account the reviews of these books.

Keywords: Jan Balabán, the figures, a centre and a periphery

Obsah

1	Úvod	7
2	Dobový kontext s přihlédnutím k centru a periferii	8
3	Pojetí postavy	11
3.1	Analýza vedlejších postav	12
3.1.1	Vypravěčská strategie	13
3.1.2	Bezdomovci, alkoholici, narkomani	16
3.1.3	Postavy žijící v ústraní	21
3.1.4	Emigranti	22
3.1.5	Číšnice	24
3.1.6	Zvířata	24
3.2	Hlavní postavy	27
3.2.1	Partnerské vztahy	30
3.2.2	Rodina	38
3.2.3	Generační rozpory	40
4	Prostředí	43
5	Víra	45
5.1	Křesťanské motivy	47
5.2	Biblická jména jednotlivých postav	55
6	Závěr	57
7	Seznam literatury:	59

1 Úvod

V této práci se budu věnovat literárnímu dílu Jana Balabána – konkrétně jeho povídkovým souborům a románové tvorbě (Balabánova esejistická činnost není do práce zahrnuta). Klasifikace tématu spočívá ve vymezení několika rovin, na nichž budu hledat, jakým způsobem Jan Balabán pracuje se zásadními pojmy pro tuto práci – centrem a periferií. Pokusím se interpretovat Balabánovo dílo podle této kategorie. Jako vstupní hypotézu jsem zvolila problematizaci klasického vidění centra a periferie. Tyto dva termíny chápu čistě v kontextu autorovy pozornosti, tedy střed a okraj jeho zájmu. Ve všeobecném centru dění a pozornosti bývají většinou exkluzivní příběhy a úspěšní lidé. Balabánovy příběhy jsou ovšem běžné, nedochází v nich k dějovým efektům a nenadálým zvrátům, u autora lze také vypořádat tendence k líčení života z jeho neradostné stránky.

Jádro mé práce bude spočívat převážně v analýze postavy, neboť Balabán často tematizuje život na periférii. Budu se snažit zodpovědět otázku, jakou metodu Balabán používá, aby bylo outsiderství jeho postav co nejautentičtější. Zajímá mě, zda nalézá na periférii inspirující podněty, a naopak jaké je Balabánovo vnímání centra dění v běžných souvislostech. Výklad se bude opírat kromě analýzy postav o disfunkční vztahy, víru, méně o prostředí Balabánova fikčního světa. Tato témata jsou pro Jana Balabána typická. Pracuje s nimi již od svých literárních počátků, proto mě bude zajímat, jakým způsobem se u Balabána vyvíjí, zda lze hovořit v průběhu jeho literární tvorby o zřetelném posunu na tematické rovině. Jednotlivým principem vybraných témat je předpoklad, že to, co často stojí stranou, Balabán pojímá jako ryzí centrum, v němž nachází ušlechtilé lidské hodnoty a smysl. Chci tedy zjistit, zda Balabán význam pojmů centra a periferie zaměňuje. V mém zkoumání bude převažovat hledisko tematologické, méně se budu zabývat poetikou.

2 Dobový kontext s přihlédnutím k centru a periferii

¹V české literatuře po roce 1989 v souvislosti s revolučními politickými událostmi nastává několik změn, o tom hovoří například Lubomír Machala v *Literárním bludišti* nebo Jiří Ziezler v knize *V souřadnicích volnosti*. Dříve patřila literatura k vlivným preferovaným oborům, měla prestižní postavení. Spisovatelská organizace byla hlídána státní mocí. V devadesátých letech se ztrácí funkce literárního opozičního myšlení – exilová a samizdatová. „Listopadem se definitivně uzavírá doba, kdy ideologický a politický nátlak fatálně a nezměnitelně determinoval jak programové koncepce, tak místo a osud jednotlivce ve světě – dějinné okolnosti nadále zůstávaly existenciální daností, podnětem i výzvou, ale již ne nepřekročitelnou překážkou a neúprosným limitem. [...] Literární díla ztratila funkci instrumentu ideového a mravního zápasu o mimoestetické pravdy.“² Možnost vydávání do té doby zakázané literatury se tedy zprvu těšila velikému zájmu. Veřejnost prahla po textech, které po dlouhé době zákazu mohly konečně oficiálně vycházet. Obliba samizdatové literatury byla tak veliká, že se příliš nezohledňovala umělecká hodnota vydávaných textů. V devadesátých letech vznikají nová nakladatelství orientace v literárním dění se stala složitou a značně nepřehlednou. Na knižních pultech se ocitly také texty zcela nekvalitní, což mělo za následek to, že se nakladatelský trh přesytil a zkrachoval. „Až nečekaně brzo dochází k zahlcení čtenářského zájmu dříve nepřístupnými knihami [...] Mezi zaniklými podniky se ovšem poněkud překvapivě ocitají i renomované firmy, jako například Oden nebo Česky (do roku 1993 Československý spisovatel)³. Literatura ztratila své preferované postavení. Veřejnost o literaturu ztrácí zájem. Ta sice získala svobodu, ale pozbyla na dřívějším významu. Literární kritiky hledaly odpověď na to, co české literatuře schází a co nutně potřebuje k tomu, aby získala významnější postavení. Vyslovuje se požadavek autenticity. Pravá literatura se skrývá v denících a korespondenci. Zpočátku se tento požadavek jeví jako možná cesta k nalezení nového výrazu. Žánr deníkového záznamu, vzpomínky a korespondence se stane velmi populárním,

¹ Ziezler, Jiří. *Okamžik obratu*, in: Hruška, Petr et al., eds: *V souřadnicích volnosti*. Academia, Praha 2008, str. 13 - 34

² Ziezler, Jiří. *Okamžik obratu*, in: Hruška, Petr et al., eds: *V souřadnicích volnosti*. Academia, Praha 2008, str. 16.

³ Machala, Lubomír. *Literární bludiště. Bilance polistopadové prózy*. Brána, Praha 2001, str. 12.

vydávají se Deníky Jana Zábrany – ilustrativní příklad kvalitního deníkového záznamu, vedle toho se v hojné míře objevuje také brak – tedy texty, které měly nevalnou uměleckou hodnotu. Literatuře pořád jakoby scházela kniha, která podstatným a novým způsobem hovoří o nastalé společenské situaci. Za takovou lze považovat *Báječná léta pod psa*, která vychází v roce 1995. Vedle tragiky normalizačního režimu, pro který je příznačný silný politický diktát, je v *Báječných letech pod psa* přítomen humor a ironie.

Jan Balabán vstupuje do literárního dění také v polovině devadesátých let povídkovým souborem *Středověk*. Přibližně ve stejném období vycházejí významné prózy dvou výrazných spisovatelů devadesátých let – Michala Viewegha a Jáchyma Topola. Vydání *Báječných let pod psa* znamenalo určitý mezník, katapultovalo Viewegha na vrchol popularity. Kniha se těšila obrovskému čtenářskému zájmu. Právě díky svému debutu se stal Viewegh jedním z nejvýraznějších autorů současnosti. Tento román byl kladně přijat také literární kritikou⁴. Mezi čtenáři široké veřejnosti je dodnes Viewegh velmi žádaným a populárním autorem. Jáchym Topol za svůj román *Sestra* z poloviny devadesátých let získal několik literárních vyznamenání, stala se „kultovní knihou“ české mládeže. To dosvědčuje například Martin Pilař. „V zahraničních kritických ohlasech na loňské vydání anglického překladu románu *Sestra* byl Topol srovnáván s typickými osobnostmi kultovní prózy (i kultovního filmu): mimo jiné s A. Burgessem (*Mechanický pomeranč*) a s I. Welshem (*Trainspotting*). V případě románu *Sestra* i novely *Anděl* je toto srovnání na místě, a to nejen pokud jde o volbu městského prostředí a naturalistický pohled na gangy mladých lidí z okraje společnosti, ale v neposlední řadě také využitím spontánního proudu řeči prosyceného slangu a cizojazyčnými prvky. Obě knihy jsou jistě nikoliv neprávem vnímány jako osobité obrazy dění v jisté části spektra české společnosti devadesátých let - s určitou mírou zjednodušení je lze označit za společenské prózy.“⁵O těchto dvou autorech se tedy v době, kdy Balabán debutuje, velmi mluvilo. Topol stál v nejryzejším centru zájmu české literatury. Raná díla Jana

⁴ Hemelíková, Blanka; Příbáňová Alena. Michal Viewegh. *Slovník české literatury po roce 1945*.

Dostupné online:

<http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=895&hl=michal+viewegh+>

⁵ Pilař, Martin. *Bůh má pořád indiánský rysy... Kultovní román? Britské listy* 2002. Dostupné online: <http://blisty.cz/art/9957.html>

Balabána zpočátku neměla zásadnější čtenářský dopad. Jeho prvotina *Středověk* zůstává bez výrazného povšimnutí. Nevycházely v podstatě žádné recenze, ty se začínají objevovat v omezeném počtu na knihu *Boží lano*.⁶ To může být způsobeno také tím, že se důležité literární události odehrávaly právě v Praze (Topol, Viewegh). Jana Balabána jako autora periferie lze vnímat také proto, že pochází z Ostravy a že se jeho příběhy odehrávají právě tam – Ostravsko jakožto region původu, ale i tématu. Déle trvalo, než si Balabána všimli recenzenti.

Literární kritika Balabána intenzivněji zaznamenala vydáním třetí knihy – povídkového souboru *Prázdniny*⁷. Toto dílo bylo pozitivně přijato a kladně hodnoceno, o Jana Balabána začíná být zájem. Sám sebe ale Balabán po dlouhou dobu považoval za autora, jehož dílo se ocitá na okraji společenského zájmu a nemá příliš velký vliv, přestože jeho následující knihy získaly četná literární ocenění, což sám přiznává v rozhovoru pro deník Právo. V roce 2004 jeho povídková kniha *Možná že odcházíme* vyhrála cenu Magnesia litera v kategorii próza, také se stala knihou roku v anketě *Lidových novin*. Kromě toho byl Jan Balabán nominován na Státní cenu za literaturu. Jeho poslední román *Zeptej se táty* (knižně vydaný až po autorově smrti) byl vyhlášen knihou roku 2011. Po autorově smrti navíc Nakladatelství Host připravilo k vydání kompletní dílo Jana Balabána. Většina autorových knih je nyní v knihkupectví vyprodána. Petr Hruška však o této nevídané vlně zájmu v rozhovoru se mnou hovořil takto: „*On se dostal do centra, o které by nestál.*“

Jak již bylo naznačeno výše, pro směřování literatury po roce 1989 je příznačná tematická i stylová různorodost. Přesto se vytvářejí koncepty jak postupovat dál, hledá se jednotná řeč, jejíž absence je pro současnou generaci spisovatelů typická. Ta se roztržila. Hovoří⁸ se spíše o tendencích současné české literatury k postmoderně, lyrizaci prózy, tematicky potom k vypořádání se s komunistickým režimem a snaze o reflexi současné společenské situace apod.

⁶ Databáze Bibliografie ÚČL uvádí jednu recenzi na knihu *Středověk* a 3 na *Boží lano*

⁷ Databáze Bibliografie ÚČL uvádí kolem dvaceti recenzí a článků na knihu *Prázdniny*

⁸ Machala, Lubomír: *Literární bludiště. Bilance polistopadové prózy*. Brána, Praha 2001

Lubomír Machala v knize *Literární bludiště. Bilance polistopadové prózy* zmiňuje tyto motivy také ve tvorbě Jana Balabána. Především uvádí motivy postmoderní či lyrizaci próz. Machala řadí Balabána mezi představitele lyriky. Balabánovy prózy jsou založeny na atmosféře, autor zachycuje výsledek příběhu (popis života postav, jak se dostaly do aktuální situace). Oproti klasické próze, která bývá spojována s epikou, Balabán nestaví na příběhu. Pro něj je v centru lidská situace na pozadí příběhu. Tento jev je podporován rozšířeným vnitřním monologem (meditativními úvahami, ohlédnutím se do minulosti apod.). Reflexe současné společenské situace, vyrovnávání se se zkušeností totalitního režimu jsou ovšem také témata, jež se Balabána bezprostředně dotýkají a kterým se ve svých prózách věnuje.

3 Pojetí postavy

Literární dílo Jana Balabána disponuje bohatou škálou nejrůznějších hrdinů. Nalezneme v nich lidi odlišných profesí, věku, společenského statutu apod., přesto lze říct, že autorovy postavy fungují jako jednotlivé typy pozvolna přecházející z knihy do knihy. Balabán tuto metodu postupně rozvíjí a počínaje povídkovým souborem *Možná že odcházíme* se pro něj stává typické, že pracuje s konkrétními postavami, jež jsou čtenářům známé z předcházejících próz. Tento postup ve světové literární tradici není nijak neobvyklý, osvojilo si jej nemálo spisovatelů. Balabán se jím inspiroval u amerického spisovatele Williama Faulknera, k jehož vlivu se sám explicitně přiznává a hlásí.

Ve svém pojetí postavy se Balabán vydal následujícím směrem. Všímá si lidí, kteří se v různém smyslu nachází mimo hlavní proud společenského zájmu. Jeho hrdiny spojují především vnitřní prožitky, často prochází bolestnou událostí (smrt blízkého, rozvod apod.), s jejímiž následky se pokouší vyrovnat. Každá z nich se vykazuje silnou mírou psychologické hloubky. Balabán se obrací k intimně citovým problémům lidí. Snaží se zachytit duševní stavy jejich nitra, které většinou skrývá smutek a rozčarování pramenící z nefungujících rodinných a partnerských vztahů. Většina postav prochází životní agónií. Liší se ale ve způsobu jejího prožívání a řešení, jakým z ní chtějí uniknout. A právě tyto porušené vztahy, ztrátu silné citové vazby a osamělost lze vnímat jednak jako styčné body Balabánova díla, ale také jako příčinu, jež autorovy hrdiny posouvá na periferii, na níž bilancují své uplynulé životy. Stávají se outsidersy v mezilidských i společenských vztazích, bezdomovci,

(v přeneseném i doslovném smyslu) vyhnanci. Outsiderství zasahuje každého, ale každého jinou měrou.

V kontextu Balabánovy tvorby se tedy outsiderství může jevit jako klíčové téma. Literární kritika mnohdy o Balabánových hrdinech jako o outsidersch hovoří také,⁹ sám autor se ale takovému označení bránil.

„Moje postavy nejsou žádní kriplové. Jsou to normální lidé, kteří prohráli, ale ještě neztroskotali. Jsou smutní, ale ne nešťastní¹⁰“.

Přesto se však paralela outsiderství nabízí. Nejprve je ale nutné správně definovat samotné slovo outsider. Lze jej chápat v celé řadě významů od doslovného až po ty metaforické. Proto přesněji v následující kapitole vymezím, stranou čeho se Balabánovi hrdinové nachází, co je ten hlavní proud, mimo který existují. Typologii autorových postav lze v tomto ohledu rozdělit do několika základních okruhů.

3.1 Analýza vedlejších postav

Ve světě Balabánových próz se vyskytují vedlejší postavy, „které se v ději třeba jenom mihnou“¹¹ a které se už na první pohled mohou jevit jako životní zkrachovalci. Alkoholici, hospodští povaleči, podomní obchodníci, kriminálníci – namátkou vybrání reální společenští vydědenci – se na okraji společnosti jakožto i elementárního veřejného zájmu skutečně nachází, v Balabánově díle sice nedostávají velký prostor, přesto je jejich role zcela stěžejní. Nejprve se zaměřím právě na ně, na způsob, jakým je Balabán konstruuje a jakou úlohu v Balabánově díle sehrávají. Autorova prvotina, archetypální povídkový soubor *Středověk*, se mnohem víc než jeho následující prózy „vykazuje symboličností a snovými obrazy, postavy však již zde mají charakter ztracených existencí“¹², píše Zuzana Malá. S výše naznačenou

⁹ Například Leschtina, Jiří. *Kdo pije sám, ten pije s ďáblem. Rozhovor s Janem Balabánem*. HN 2005. Dostupné online: <http://hn.ihned.cz/c1-16172140-jan-balaban-kdo-pije-sam-ten-pije-s-dablem>

¹⁰ Leschtina, Jiří. *Kdo pije sám, ten pije s ďáblem. Rozhovor s Janem Balabánem*. HN 2005. Dostupné online: <http://hn.ihned.cz/c1-16172140-jan-balaban-kdo-pije-sam-ten-pije-s-dablem>

¹¹ Ljubková, Marta. *Pod tíhou příběhu*. Souvislosti. 2005, č. 4, str. 18.

¹² Malá, Zuzana. Jan Balabán. *Slovník české literatury po roce 1945*. Dostupné online: <http://www.slovníkceskeliteratury.cz/>

typologií postav však Balabán začíná pracovat později. S lidmi z tzv. periferie se setkáváme až v jeho druhém povídkovém souboru *Prázdniny*.

3.1.1 Vypravěčská strategie

„Pro vstupní fázi analýzy problematiky postavy v literárním díle je podstatné, jak je postava v díle poprvé prezentována. Přesněji, co všechno je nám o ní řečeno, kdy a kým (tedy jestli vypravěčem, jinou postavou nebo postavou samotnou).“¹³ Tuto otázku nad Balabánovými prózami je užitečné si položit, abychom mohli lépe rozpoznat způsob, jakým Balabán dociluje toho, že jeho postavy vnímáme (ať už v metaforické či doslovné rovině) jako outsiders – kdo nám tu informaci podal. Shlomith Rimmon-Kenanová ve své *Poetice vyprávění* hovoří o dvou základních typech, které uvádějí povahu postavy: o přímé definici a nepřímé prezentaci. První rys postavy přímo pojmenovává, druhý jej potom představuje nejrůznějšími způsoby, přičemž nechává na čtenáři, aby si vyvodil vlastnost, kterou naznačuje. Ve tvorbě Jana Balabána převažuje druhý typ.

Ve většině případů si bere představení postav na starosti vypravěč. Ten nám hned v úvodu prozradí společenský statut daného hrdiny:

„Na prahu u Zvonu ležel člověk. Vypadal jako mrtvý, ale byl jen opilý. Tak je to skoro vždycky.“¹⁴

„U dveří jeho kanceláře prostě zaklepal nějaký cesták a nabízel kompaktní disky s populární hudbou.“¹⁵

Z výše uvedených ukázek je zřejmé, že se jedná o lidi, kteří nepatří mezi společenskou elitu. Pro Balabána je typické střídání vyprávěcích perspektiv. Nejinak tomu je také v případě, kdy do centra dění vstupuje vedlejší postava. Povídka *Bethezda* z knihy *Možná že odcházíme* je ilustrativním příkladem tohoto postupu.

¹³ Ličková, Romana. *Pohádková vyprávění Karla Šiktance*. Diplomová práce. Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě, Ostrava 2003, str. 12

¹⁴ Balabán, Jan. *Prázdniny*. Host, Brno 1998, str. 43.

¹⁵ Balabán, Jan. *Možná že odcházíme*. Host, Brno 2007, str. 23.

Vypravěč a hlavní postava Ludvíka se střídají v podávání bližších informací o podomním obchodníkovi kompaktních disků.

Dozvídáme se:

„Ludvík si náhle všimnul, jak je ten člověk křehký. Měl špinavé ruce, nehty, kotníky, ušmudlané manžety. To nebyla dobrá špína silných upracovaných rukou. Tahle špína leptala útlé hubené ruce jako nemoc, podobně jako hluboké stíny vrásek na jeho tváři. A na zuby skryté za převislým knírem raději ani nemyslet. K tomu povinný omšelý oblek a olezlá kravata, která se mu plazila po hrudi jako výsměch svému ozdobnému účelu. Na nohách polobotky s obroučkami bláta. Měl trochu delší vlasy a bradku.“¹⁶

Tuto informaci nám sice sděluje vypravěč, ale podává nám ji očima Ludvíka, postava je zde charakterizována svým vzhledem.

V zápětí přebírá iniciativu v představení cestáka samotný Ludvík:

„Koho mi připomíná? Sakra. [...] Už to mám, vypadá jako Paul McCartney na Let it be. Takhle by vypadal Paul dnes, kdyby ho minul úspěch a miliony“¹⁷.

O podomním obchodníkovi cd nosičů je nám blíže referováno skrze myšlenky a představy Ludvíka, což souvisí s personalizací vypravěče. Podobným způsobem pracuje Balabán také v povídce *Highlander*.

„Ty ho znáš?“ zeptal se Pavla syn. „Jo. Nešťastnej člověk, víš.“¹⁸

Výsledný čtenářův dojem o vedlejších postavách bude patrně podobný dojmu hlavní postavy. Poznáváme je převážně skrze jejich vzhled vždy ale tak, jak se jeví hlavním hrdinům. Ti postupně odhalují, že se v těchto lidech může ukrývat něco hlubokého a dobrého.

¹⁶ Balabán, Jan. *Možná že odcházíme*. Host, Brno 2007, str. 26.

¹⁷ Balabán, Jan. *Možná že odcházíme*. Host, Brno 2007, str. 26.

¹⁸ Balabán, Jan. *Prázdniny*. Host, Brno 1998, str. 44.

Můžeme tedy konstatovat, že Balabán není v líčení charakteru vedlejší postavy podrobný, vždy sděluje čtenáři jen to nejnutnější, v líčení jejich fyziognomie důkladný je. Zdání o jejich ubožáctví je totiž umocněno často expresivním popisem odpuzujícího zevnějšku či životní události, ve které tyto hrdiny Balabán zachycuje.

„Když položil ruce na stůl, studenti uviděli velké a hluboké rány kolem jeho úst. Některé byly otevřené. Když je člověk jednou zahlédl, musel se už dívat jenom na ně.“¹⁹

„Jeřáb sebou všelijak škubal a dusil se. Šahalo po něm delirium. V náhlém teple se podělal do kalhot. Cestující kolem syčeli jako hadi.“²⁰

Postavy jsou zobrazeny v samotné tragičnosti a ubohosti svého bytí a právě pod tímto odpuzujícím zevnějškem se Balabán snaží hledat ušlechtilé lidské hodnoty. Sám o tomto postupu v jednom rozhovoru prohlásil:

„I v ruinách z toho, co zbylo z člověka, se snažím nalézt zašlý lesk a pozůstatky dávné krásy, dotýkat se nejpodstatnějších věcí lidského života“²¹

Někdy se nám postavy představují sami tím, co o sobě říkají. Často jim při tom vypravěč předává do rukou převážnou část aktivity. Ačkoli je tato kapitola věnovaná analýze postav vedlejších, tento postup lze usouvztažnit také na Balabánovo pojetí hlavní postavy v obecném slova smyslu. Jedním z prostředků nepřímé prezentace je jazyk. Vypravěč Balabánových próz je schopen věrně napodobit mluvu opilých hospodských povalečů, teologické kázání, stejně tak rozlišovat mezi jazykem mužů a žen, výsledný dojem bude proto posléze „přesvědčující jako rytmus rodinné hádky“²².

Vzhled hlavní postavy bývá velmi často odrazem jejího momentálního duševního rozpoložení. [...] „a díval se do tváře člověka, který nese prasklé

¹⁹ Balabán, Jan. *Prázdniny*. Host, Brno 1998, str. 57.

²⁰ Balabán, Jan. *Prázdniny*. Host, Brno 1998, str. 43.

²¹ Televizní rozhovor. *Sváteční slovo*. ČT 2, 4. 12. 2005. Dostupné online: <http://www.ceskatelevize.cz/porady/880349-svatecni-slovo-spisovatele-jana-balabana/405235100071010/video/>

²² Ljubková, Marta. *Pod tíhou příběhu*. Souvislosti 2005, č. 4, str. 18.

plexisklo. [...] Všechno je možné ve víceúčelovém světě, jenom ty vrásky kolem uší a úst, ty praskliny, otlaky a šrámy, které bolí až někde u srdce, ty budou čím dál tím hlubší.“²³

Vypravěč své postavy charakterizuje nepřímou především skrze jejich intenzivní vnitřní prožívání. O vzhledu Balabánových hlavních protagonistů toho víme velmi málo. Vypravěč nám nikdy nepodává informace vyčerpávající. Blíže specifikovat danou postavu pomohou také jejich jména. Ta napovídají mnohé o jejich životní situaci. Jména Nedoma a Nedostál charakterizuje hrdiny jako outsidersy, první nenalézá pravý domov, druhé jméno hovoří o tom, že daná osoba něčemu „nedostála“, selhala. Také jméno Martin Vrána v sobě skrývá aluzi na roli člověka pobývajícího mimo hlavní dění. Martin Vrána se od ostatních odlišuje svým samotářstvím, nerozumí si svým okolím, je „bílou vránou“.

Kromě řeči, vzhledu a jména postav je dalším prostředkem nepřímé prezentace prostředí, v němž se konkrétní hrdina vyskytuje. O prostředí bude sice podrobně pojednáno později v samostatné kapitole, nicméně už nyní můžeme konstatovat, že je velmi důležitou součástí celého díla. Pocit nezakotvenosti, osamělosti a outsiderství Balabánových hrdinů ještě více zdůrazňují místa, v nichž se pohybují – polorozpadlé budovy, chudinské městské čtvrti apod. Balabán také své příběhy zasazuje do nejrozličnějších hospod, jež opět souvisí s charakteristikou jejich návštěvníků.

V díle Jana Balabána jsme tedy svědky nepřímé prezentace, kdy jsou postavy charakterizovány svou činností, řečí, vzhledem, či prostředím, ve kterém se nacházejí. Pomocí ní Balabán uvádí své postavy do děje. Nepřímá prezentace, jak už bylo zmíněno výše, velmi úzce souvisí s personalizací vypravěče.

3.1.2 Bezdomovci, alkoholici, narkomani

Na povídkách *Highlander* a *Bethezda* můžeme sledovat kompozici vedlejších hrdinů. Jak už bylo naznačeno, autor je zachycuje v přímé konfrontaci s některou z hlavních postav, v povídce *Highlander* s Pavlem Nedostálem. Jejich setkání na alkoholika Jeřába žádný vliv nemá (Nedostála ani nezaregistruje), on sám

²³ Balabán, Jan. *Možná že odcházíme*. Host, Brno 2007, str. 36.

má ale na Nedostála významný vliv. Ten při procházce ruinami ve zchátralé městské čtvrti, vypráví svému synovi příběh o nesmrtelném superhrdinovi Highlanderovi, který po každém prohraném boji znovu ožil a rány, jež při něm utržil, ho zocelily a naopak posílily. V té chvíli prochází kolem alkoholika a kriminálního Jeřába, jež se válí v alkoholovém opojení na zemi, a Nedostálovi se vybaví jedna z mnoha alkoholových příhod Štěpána Jeřába (viz ukázka č. 19). Postavu Highlandera lze proto vnímat jako paralelu k Jeřábovi. Ten také prohrál. Jeho zbídačený stav je vyústěním poraněné duše a pokřivených rodinných vazeb. Ačkoli na první pohled vypadá jako člověk, který už má všechno za sebou a čeká jen na poslední ránu. Nedostál mu naději ještě dává. Říká, že je možné, aby právě on byl oním Highlanderem:

„To se pozná až potom.“²⁴

Nesmrtelnost a velikost zde nabývá nové podoby, jde ruku v ruce s nuzotou a pádem na dno. Podobně laděna je již připomenutá povídka *Bethezda*, v níž podomní obchodník nabízí cd s kompaktními disky. Ludvík jej odbude a cesták se jím proto už dále nezabývá, Ludvíkovi ale pozdější setkání s ním evokuje evangelium *Uzdravení u rybníka Bethezda*.

Opět se zde střetává vysoké a nízké – biblická posvátnost s každodenností ostravského baru čtvrté cenové kategorie. I v této povídce zaznívá kratičký vznešený příběh, který nějakým způsobem souvisí s vedlejší postavou. Přitom vyniká kontrast mezi cestákovým ubohým vzevřením a jeho ušlechtilou povahou. Obchodník popisuje svou nynější životní situaci na pozadí rodinných osudů a svou roli sociálního vydědence, kterou odevzdaně přijímá. Ludvík si v tu chvíli snad připadá jako onen mrzák z připomenutého evangelia. Nesplnil si své dávné naděje a sny, je frustrován nudnou náplní své profese, která ho ubíjí a pohlcuje.

„Kdysi studoval hudbu, pak dokonce teologii. Měl takové vroucné období v životě, kdy chtěl sloužit, nakonec skončil u této dobře placené nádeničiny. Musel

²⁴ Balabán, Jan. *Prázdniny*. Host. Brno. 1998. str. 45.

při ní vždy zapomenout úplně na všechno, vypnout své nepotřebné obvody a soustředit se jen na to, co po něm chce jeho program.²⁵“

Pohled na člověka, který se reálně ocitá na dně, přesto je z něj cítit jakýsi optimismus, vyvolává v Ludvíkovi uvědomění vlastní rezignace a promarněné šance.

„Pane, nemám člověka. A co mu na to řekl Ježíš? Ludvík cítil, jak ho polévá horko a ruce mu zmáhá strašná slabost. A co mu na to řekl? Vstaň a chod!“²⁶

Ludvík také toužil po jiném životě, ke kterému se sám neodhodlal. Přesto závěr povídky vyznívá optimisticky. Poselství přichází sdělit nuzný člověk. Cest'ák může být vnímán jak předvánoční posel naděje, což ještě dokresluje adventní atmosféra. Ne náhodou Ludvíkovi pohled na cest'áka evokoval kromě evangelia také píseň *Let it be*, v níž se zpívá právě o světle božím, jež ozáří životní temnotu.

„And when the night is cloudy,
there is still a light that shines on me,
shine on until tomorrow, let it be.
I wake up to the sound of music
Mother Mary comes to me
speaking words of wisdom, let it be.“²⁷

S podobnými postavami se setkáváme dále. Jejich úloha je ve většině případů podobná. Jak již bylo v úvodu naznačeno, Balabán s touto typologií postav nepracuje kontinuálně od počátku své literární tvorby. Poprvé se postava „chudáka“ objeví v *Prázdninách* v podobě alkoholika Štěpána Jeřába a neznámého pilota, o němž nic bližšího nevíme. Knihy *Boží lano* ani *Černý beran* osudy „společenských vyděděnců“ netematizují. Znovu se s nimi setkáváme v povídkovém souboru *Možná*

²⁵ Balabán, Jan. *Možná že odcházíme*. Host, Brno. 2007. str. 23-24.

²⁶ Balabán, Jan. *Možná že odcházíme*. Host, Brno 2007, str. 28.

²⁷ The Beatles. *Let it be*. Dostupné online, např. <http://www.karaoketexty.cz/texty-pisni/beatles-the/let-it-be-125>

že odcházíme. Zde vystupují jen ve třech povídkách, získávají tedy minimální prostor, autor v konstruování vedlejších postav navazuje na svou předchozí povídkovou sbírku *Prázdniny*, tyto hrdiny líčí velmi podobně. Lidi z nejboužejší periferie staví do toho nejvýsostnějšího centra a z vedlejších postav se rázem stávají ty, jež mají hlavní slovo. Vstupují do děje, aby nám nějakým způsobem sdělili část ze svého osobního příběhu, či životní situace. Ten zaznívá v kontextu s hrdinskými činy, či biblickou posvátností, čtenáři mohou velmi snadno rozpoznat jasnou analogii mezi vznešeností vypravování a nuzotou postav. Při tom ale také vyniká kontrast. V rozhovoru pro Lidové noviny o svém pojetí hrdinství Balabán hovoří takto:

„[...]každý člověk je hrdinou ve smyslu dramatické postavy, a že je mnoho krásných věcí a činů, které vůbec nejsou vidět. Někdy jen rozhodnutí ženy setrvat se svým dítětem ve strašných podmínkách je událost jako hrom. Takovéto hrdinství tady myslím existuje.“²⁸

Tyto postavy se setkávají s hlavními hrdiny, kteří s nimi prožijí krátké, ale intenzivní setkání. Jednak v nich vzbuzují soucit a pocit sounáležitosti (Pilot), protože moc dobře dokážou porozumět jejich problémům, oni sami zažívají podobná traumata, také ztratili rodinné a emocionální zázemí, stali se z nich citoví vydědenci, stejně jako oni balancují nad propastí s alkoholovou závislostí, akorát ještě nepadli na úplné společenské dno. Tato setkání mívají často existenciální přesah. Někdy totiž právě tito reální vyhnanci, kterým v životě nezbylo vůbec nic, přimějí hlavní hrdiny k bilancování svého života (Cedr a kladivo, Bethesda) a také v nich mnohdy spatřují novou naději.

V posledních dvou knihách Balabán toto téma ještě více rozpracovává, tentokrát se v nich zaměřuje na postavy narkomanek. V jedné z povídek knihy *Jsme tady* popisuje postupný vývoj manželského vztahu od jeho nadějných začátků po absolutní rozklad. Vzpomínkovou retrospektivou manžela se dozvídáme o ženině drogové závislosti. Kristýna v uvedené povídce vystupuje pouze v myšlenkách jiných postav. Každá z nich čtenářům sděluje fragmentární vzpomínku, již mají

²⁸ D. Iwashita: *Možná nejsme sami*, in Lidové noviny 2004. Dostupné online: http://www.lidovky.cz/mozna-nejsme-sami-rozhovor-s-janem-balabanem-z-roku-2004-pfd-/ln_kultura.asp?c=A101217_130633_ln_kultura_glu

s Kristýnou spojenou. Z těchto jednotlivých střípků autor vytváří mozaiku podávající celistvý obraz Kristýniny osobnosti. V Balabánově poslední knize *Zeptej se táty* získává postava z okraje společnosti největší prostor. Zde jí však autor přiděluje trochu jiný charakter než v předcházejících prózách. V průběhu celého románu sledujeme osud drogově závislé ženy Johany, aniž by se jednalo o dokumentární výpověď s odhodláním s drogou skoncovat. Obě ženy Balabán líčí velmi citlivě, spatřuje v nich zvláštní krásu a něhu. Autor i zde dodržuje ve své vyprávěcí strategii stejný postup, o kterém jsem se zmínila v předchozí kapitole. I tyto postavy jsou představovány v přímé řeči, či vnitřním monologu hlavních postav, v němž si formulují určité skutečnosti. Na základě této výpovědi potom dochází k již naznačenému poznání, a sice takovému, že právě ony si v sobě možná nesou poznání pravého středobodu života, který hlavní postavy hledají. Opět jsme také jako čtenáři svědky konfrontace s biblickou posvátností. V povídce *Dona nobis pacem* autor připodobňuje Kristýninu krásu k madoně, Johanu z románu *Zeptej se táty* ke svaté Panně Orleánské – mučednici a bojovnici za svobodu. Její příběh navíc doprovází vyprávění kazatele.

Autor hledá ušlechtilost a vznešenost tam, kde by ji nikdo nečekal. Jako by chtěl ukázat, jak snadné je dostat se na šikmou plochu a padnout tak na samotné dno existence. Odtud se pak Balabán snaží nazírat na život z trochu jiné perspektivy.

„Byla mladá, krásná, divoká, skoro dítě. Když pak chodila těhotná, byla krásná jako madona. Holka, holka neodpovědná [...] Těmahle rukama jsem ji hladil, říká si Petr, těmahle rukama jsem chtěl nahmatat štěstí. A bylo tam. Na chvíli jsme byli spolu. Na tu svatou chvíli, jako když tě přivedou do kostela podívat se na Betlém. Postavíš se na špičky, nahlédneš mezi veliké figury velbloudů a králů a zahlédnete malé lidičky u světélka. A už se tlačí jiní, a už tam nejsi. A už po sobě řvete, a vyčítáte si, a bijete se, a zahýbáte si. Ale pak Kristýna začala ujíždět, až ujela na pervitinu a na heroinu, a to je konec.“²⁹

Tyto postavy mají navíc společné to, že často svou pouhou přítomností hlavním hrdinům naznačí, že žijí špatně a že jejich zájmy mohou být bezvýznamné,

²⁹ Balabán, Jan. *Jsem tedy in: Povídky*. Host, Brno 2010, str. 442.

druhotné a že to pravé lidské centrum se nenalézá ve „světle ramp“, ale často na té nejubožejší periferii. Hlavním hrdinům jsou navíc podobní víc, než sami tuší.

Jakkoli pateticky může předchozí odstavec vyznívat, přesto Balabán patosu nepoužívá víc, než je třeba, a velmi dobře s ním umí pracovat. Je úsporný. Ze svých hrdinů nevytváří skupinu neschopných sentimentálních individuí hodné politování. Balabán tyto postavy nelíčí ani nepřiměřeně obdivně, jako jsme tomu v české literární tradici možná zvyklí. Zachycuje je střízlivě s drsností jim vlastní, což ještě umocňuje hrubý akcent ostravské a vulgární mluvy.

„Tohle já jsem nikdy nechápal, že se jako budu chlubit tím, že su v prdeli, a lehat si lidem pod nohy. Co tím dokážu, že mě zametou do kanálu jako nějaký odpaděk? To vím dopředu, že lidi jsou kurvy, to nemusím zkoušet. Já dovedu být taky pěkná kurva, když dojde na lámání chleba.“³⁰

Balabán jim strhává a nedovoluje mít masky nesnesitelné líbivosti. Jeho postavy nemoralizují, nevynáší soudy, nefilosofují, přesto si v sobě nesou silný emocionální náboj, vzbuzují soucit, aniž by působily jako oběti, či chudinky.

3.1.3 Postavy žijící v ústraní

Vyhnanství a outsiderství Balabánových vedlejších postav nabývá několika dalších podob. V *Prázdninách* se objevuje postava tety Natálie, která žije ze svého vlastního rozhodnutí a vůle stranou všech lidí na samotě v lesní chalupě. Jedinou společnost, jíž vyplňuje svou životní prázdnotu, jsou jí vzpomínky na manžela a dávno prožitou minulost. Takto si vytvořila svůj vlastní svět, jehož sebemenší narušení (návštěvu synovce) velmi těžko snáší. „Jakoby ze své obrácené perspektivy svým způsobem došla toho, co ostatní (zejména hlavní) postavy postrádají, ztrácejí, marně hledají [...]“³¹ – lidskou sounáležitost a odevzdání se druhému. Podobným typem je postava Johany v románu *Černý beran*. Jistě by se dalo uvažovat také o tom, že postava Johany je pouhým „organickým pokračováním“³² tety Natálie. Obě jsou geniální a zdánlivě trochu pomatené malířky žijící ve svém vlastním

³⁰ Balabán, Jan. *Možná že odcházíme*. Host, Brno 2007, str. 83.

³¹ Kostřicová, Blanka. *Ztracené ráje Jana Balabána*. Souvislosti 2011, č. 1, str. 16.

³² Tamtéž

dobrovolném vyhnanství. Stranou lidské společnosti našly svůj vytoužený klid. Jejich současný narušený psychický stav zapříčinila ztráta manžela, ke kterému si obě ženy vytvořily silné citové pouto, to si ale ani jedna nepřipouští. Na obě doléhají důsledky minulosti, kterou ale na rozdíl od ostatních postav ani jedna z žen nevnímá jako skličující, nechtějí se od ní odpoutat, vyrovnat se s ní a nějakým způsobem ji přijmout, naopak obě si jakoby pozůstatky minulosti úmyslně zakonzervovaly a udržují. Život o samotě na okraji civilizace je zcela naplňuje.

3.1.4 Emigranti

Některé postavy opouštějí svůj rodný domov, dobrovolně odchází do emigrace kvůli zklamání a touze začít znovu a „lépe“ žít, či z přesvědčení, že selhaly. Cizina se pro ně stává novým útočištěm. I tam ale na ně tíha minulosti doléhá. Ve svém dřívějším domově zůstávají nadále pevně zakořeněny. Mezi takoveto outsidersy patří strýc Bogomil z románu *Černý beran*, Patricie (*Kudy šel anděl*) a mnoho dalších. Ti všichni se vzdalují teritoriálně, přesto ale ani vzdálenost, která je dělí od rodné vlasti, nezpůsobí zpřetrhání vazeb s minulými vztahy a životními osudy. To podstatné se v jejich životě odehrálo totiž právě tam. Bogomil, pro kterého bylo soužití s manželkou nemožné, opouští svou ženu a vlast. Stále však velmi silně cítí její přítomnost. Nedokáže se před ní schovat ani ve Švédsku a později ani dále v Kanadě. Kanada, kde se tedy Bogomil pokouší nalézt nový domov, je poznamenaná nevratnou ztrátou starých citových vazeb, z tohoto důvodu Bogomil už natrvalo zůstane žít na periferii, neboť se nedokáže vyrovnat s minulostí. Straní se také své současné manželce, které se nikdy nepodaří proniknout k Bogomilovu nitru. O Bogomilově vyhnanství navíc hovoří jeden z možných výkladů titulu knihy *Černý beran* (k interpretacím názvu lze přistoupit z několika hledisek, neboť nabízí více možností čtení a je jen na čtenářích, ke kterému se přikloní. Následná interpretace není vydatná, zato se sama nabízí, pro čtenáře bude patrně nejjednoznačnější). Bogomila můžeme považovat za onoho „černého berana“. Nikdy se nepřizpůsobil, utekl od svého stáda (potažmo své rodiny). Jinak je tomu v již připomenutém románu *Kudy šel anděl*, také u Patricie se intenzivně projevují následky neradostné minulosti, jež si s sebou přináší do nového bydliště. Nachází tam novou lásku a možná i tolik vytouženou pro ni správnou životní cestu. Vzhledem ke svému předchozímu bydlišti, také ona žije nyní na periferii, celá její rodina a příbuzenstvo

zůstalo ve staré vlasti, ale právě stranou dřívějších citových vazeb nachází ona to pravé centrum života. Dalším dílem, které je takto tematicky spřízněno s Balabánovými předchozími knihami, je jeho poslední román *Zeptej se táty*. I v něm jedna z hlavních postav dcera Kateřina žije ve Švédsku, do Ostravy se vrací kvůli svému umírajícímu otci. Do cizí země odešla stejně jako ostatní postavy kvůli tomu, aby se úmyslně odpoutala od minulosti, a začala tak žít nový život od počátku. Vědomí minulosti, se ale ani ona nikdy nezbaví. Silné rodinné vazby se ukážou ve chvíli, kdy umírá Kateřinin tatínek. Zatímco on prožívá poslední chvíle života v nemocnici, ona jen zoufale přijímá zprávy z domova v prostředí, které sice přijala, ale nevytvořila si k němu žádný vztah. Také ona zůstala cizincem v místě, které se pro ni mělo stát novým domovem. S podobným motivem se ostatně setkáváme již v samotné Balabánově prvotině *Středověk*. Ačkoli se tato próza vykazuje velmi odlišnými rysy, celá se odehrává v neurčitém nekonkrétním prostředí, je zatížena symboličností, vykořeněnost hlavního hrdiny z jeho přirozeného prostředí je jasně patrná a postřehnutelná.

„Vědomě se odstřihuje od minulosti, aby mohl žít tady a teď, ale není mu to nic platné. V Balabánově světě existuje tíha minulosti, která celou svou zřůdností i čitelností ovlivňuje naši současnost. Bez ní bychom tady nebyli.“³³

Za styčné body všech zmíněných postav lze považovat samotu, citovou odcizenost a nemožnost tento stav zvrátit. Jak jsme si výše ukázali, prostorová zakotvenost je v Balabánových prózách velmi podstatná. [...] „nejednou se stává hlavním tématem i aktérem. Ať se autor ve svých knihách zabývá čímkoli, vědomí temporální a lokální příslušnosti a určitosti nikdy nezmizí.“³⁴

Balabán navíc tuto citovou periferii významově propojuje s periferií regionální.

³³ Ljubková Marta, *Pod tíhou příběhu*. Souvislosti 2005, č. 4, str. 16.

³⁴ Ljubková Marta, *Pod tíhou příběhu*. Souvislosti 2005, č. 4, str. 16.

3.1.5 Číšnice

Zvláštní postavení mezi vedlejšími postavami zaujímají v Balabánových prózách postavy číšnic. Jejich úloha se zdá na první pohled ještě nenápadnější, řeknou jednu dvě věty, kterými ale sdělují něco velmi podstatného. Většinou obsluhují v hospodě čtvrté cenové kategorie nebo nějakém zpustošeném baru, jež bývá útočištěm podivných existencí. Prostředí hospody je vůbec u Balabána stěžejním a důležitým místem. Pracuje s ním už v povídkovém souboru *Prázdniny*, zde se ale postava číšnice ještě neobjevuje, s tímto motivem začíná pracovat až v románu *Kudy šel anděl*. V knize *Možná že odcházíme* v povídce *Bethezda* do tohoto místa přichází hlavní hrdina jako host, číšnice zde vystupuje jednak nejen jako personál, stává se také zpovědníkem lidských osudů. S mateřským porozuměním naslouchá výpovědím svých hostů. Opět následuje explicitní vnějškový popis. Při líčení fyziognomie postav jakoby se u autora projevila jeho záliba v malování. Jejich charakteristika je natolik podrobná a detailní, že si čtenář snadno evokuje jejich podobu, ta mu doslova vyvstává před očima, postavy se tak stávají živoucími. Balabán se soustřeďuje na vyvolání dojmu pomocí zevrubného vnějškového popisu. Ten však není nijak lichotivý. Vypravěč je fascinován ženami, které svou ženskost ukryly pod nánosem všelijakých líčidel a zkrašlovacích prostředků. Každá číšnice je tedy nejprve charakterizovaná svým vzhledem, přičemž popsání jejich kvalit věnuje autor stejnou pozornost jako popisu postavy samotné. Důležitost vnímání vzhledu jako prostředku, z něhož vyčteme víc než z čehokoli jiného, vyvstává obzvlášť výrazně v románu *Kudy šel anděl*. Jejich hlavní funkcí je být jakýmsi partnerem při jejich alkoholovém deliriu. Hlavním hrdinům dělají společnost ve chvílích, kdy rekapitulují svou životní situaci či řeší nějaký naléhavý problém. Ony stojí v povzdálí a pozorují. Poprvé tento němý svědek promluví v povídce *Bethezda*, v knize *Jsme tady* získává větší prostor v povídce *Ďáblova mělčina*, kdy se stává servírka součástí příběhu, už nestojí jen v povzdálí, podílí se na záchraně člověka.

3.1.6 Zvířata

Důležitou roli v Balabánových prózách sehrávají zvířata. Tyto figury jsou specifické „nápadnou blízkostí lidské říši“³⁵. Nejpatrněji to lze pozorovat u psů, kteří jsou líčeni jako klasický obraz věrného lidského společníka. Psi jsou lidem velmi

³⁵ Ljubková, Marta. *Pod tíhou příběhu*. Souvislosti 2005, č. 4, str. 19.

podobní, na rozdíl od nich si však uchovávají bezelstnost a citlivost, která se z lidského světa vytrácí. Balabán s oblibou píše o zatoulaných zubožených psech, o něž nikdo nejeví zájem. Nejsou zhýčkaní a rozmazlování svými majiteli. Žádného totiž nemají. V *Černém beranovi* je pes zobrazen jako oddaný lidský druh. O těsné spřízněnosti světa zvířat a lidí hovoří také to, že byl novým majitelem pojmenován „Dobrý člověk“. Jeho nevinnost kontrastuje s bestialitou a krutostí lidí, kteří ho zabijí. Osud domácích mazlíčků končí většinou tragicky. Na to upozorňuje také Marta Ljubková a dodává: „Když se lidé chovají nelidsky sami k sobě, není důvod ušetřit zvířata.“³⁶ Ti, kteří se chovají nelidsky, jsou právě lidé, zvířata mají (ostatně stejně jako lidé) touhu a vůli někomu patřit, ačkoli o ně nikdo nestojí. Pouze ale jim Balabán přisuzuje nevinnost. Líčí jejich zbídačený život. Zvlášť v poslední knize *Zeptej se táty* je tento tragický popis zuboženého zvířete doprovázen dychtivostí po lidské blízkosti a vymanění se ubohého stavu.

„Ze tmy za pletivem vylétlo cosi jako kus hadru s hlavou a nohama. Odřený bok udeřil do pletiva, sjel po něm dolů a schoval se ve tmě v koutě, odkud blýskal světlýma těkajícíma očima.“³⁷

Psi nejednou vzbuzují u hlavních postav soucit, ti se nad nimi slutují, svůj domov nakonec přeci jen nalézají (*Možná že odcházíme, Zeptej se táty*).

„[...] a uvidí Jeny, jak se uprostřed dvora sklání k malé fence s černým natrženým okem. Připíná ji na řemínek a bere si ji jak výkupné z tohoto ztraceného místa, nad nímž právě burácí další rychlíkový spoj.“³⁸

Hranice mezi lidmi a zvířaty se postupně stírá. Vypravěč jim přisuzuje lidské vlastnosti. Což sám explicitně sděluje.

„Ke svému vítězství potřebuješ člověka, a proto jsi přestal být zvířetem. [...] Nosíš člověka v sobě, a přesto se člověkem nikdy nestaneš, ty hrozný hybride.“³⁹

³⁶ Tamtéž

³⁷ Balabán, Jan. *Zeptej se táty*, in: *Romány a novely*. Host, Brno 2011, str. 407.

³⁸ Balabán, Jan. *Zeptej se táty*, in: *Romány a novely*. Host, Brno 2011, str. 409.

³⁹ Balabán, Jan. *Možná že odcházíme*. Host, Brno 2007, str. 52.

Ve zmíněné povídce se dokonce vztah člověka a psa přirovnává k bohu a člověku. Psi cítí jako lidé. Budou je věrně doprovázet, i kdyby to znamenalo jejich vlastní zničení. Balabán upozorňuje, že „v každém životě se skrývá jedinečnost a krása.“⁴⁰

„ Jak pomalu projížděli mezi zahradami, všimli si, že ten pes za nimi běží. Emil přidal a pes přidal také, ještě sešlápl plyn a pes za nimi uháněl jak na závodech chrtů. Andy nalepená na zadním skle štěkala a kňučela zároveň.“

Také Marta Ljubková si důležitosti zvířecích postav všímá. Kromě psů upozorňuje na častý výskyt ptáků. Podle ní jsou mezičlánkem mezi metafyzickým světem andělů a lidí. „Andělé nemohou létat, protože jim chybí svalstvo, které za tímto účelem mají ptáci.“⁴¹ Tento úryvek se vztahuje k povídkovému cyklu *Prázdniny*, kde se ptáci vyskytují velmi často. V povídce *Armagedon* má pták zcela zásadní funkci. Jeho pád do komína zapříčiní absolutní změnu v životě Štěpána Jeřába, získá příslib nadějně budoucnosti. V této povídce je možno domnívat se, že pták vystupuje jako boží posel, který přináší Štěpánu Jeřábovi novou životní šanci. Hlavní úlohu sehrávají ptáci také v povídce *A ptáci taky*, v níž hlavní hrdina trpí chorobnou fobií z ptactva. Jeho úzkost se prohlubuje natolik, až je zcela paralyzován a nemůže vstát z postele. Autor přisuzuje ptákům symbolickou platnost. Název, jak autor sám uvádí, je převzat z jedné písně undergroundové kapely Plastic people of the universe. Podobnost mezi lidmi a ptáky je ústředním tématem písně.

⁴² „Lidi mají dvě nohy a ptáci taky

oba máme dvě nohy a ptáci taky

oba máme rodiny a ptáci taky

oba máme starosti a ptáci taky

a ptáci taky“

⁴⁰ <http://www.youtube.com/watch?v=DIGtzdVEE5E>

⁴¹ Ljubková Marta, *Pod tíhou příběhu*. Souvislosti 2005, č. 4, str. 19.

⁴² Plastic people of the universe. *Rozvaha neuškodí ani kuřeti*. Dostupné online: <http://www.projektpunk.cz/obsah/P/Plastic-people-of-the-universe/Leading-horses/>

3.2 Hlavní postavy

V předchozí kapitole jsem se zaměřila na kompozici vedlejších postav, u kterých se v různých podobách projevuje vyloučení z centra společenského zájmu. Většinou se jedná o různé podivíny, ti všichni výše zmiňovaní sehrávají v Balabánových prózách důležitou úlohu, na minimálním prostoru dosahují maximálního účinku. V následující kapitole se proto pokusím o analýzu postav hlavních skrze jejich mezilidské vztahy.

Největší prostor je dán „obyčejným“ lidem, kteří jsou ale vedlejšími postavám velmi podobní. Velice často si Balabán za ústřední hrdiny vybírá lidi nepopulární, nemocné či jinak poznamenané. Bývají, jak už jsem v úvodu naznačila, smutní a zklamaní. Na pozadí svého osobního příběhu prožívají tíseň pramenící z jejich aktuální životní situace. Většinou si s sebou nesou břímě tíživé minulosti, potýkají se ve světě, který pro ně jakoby ztratil pevné jistoty a oni se obrací k nějaké nové naději. Jejich outsiderství se tak vyjeví až posléze a často poté, co jsou konfrontováni s domnělými ztroskotanci. Na rozdíl od postav vedlejších hlavní hrdinové mívají velmi dobré společenské postavení, často patří mezi intelektuály – mohou být lékaři, malíři, ale také manažery. Pokud tedy v kontextu Balabánova literárního díla hovořím o outsiderství, vycházím z předpokladu, že trendem současné společnosti je být šťastný a že v centru všeobecného zájmu rozhodně nestojí lidské trápení. O něm se nemluví, být nešťastný popřípadě neúspěšný je nepopulární. Balabán svým zájmem s tím společenským polemizuje, a ukazuje, že v tomto ohledu hrdiny jako outsidery skutečně vnímat lze. Na periferii se totiž ocitá jejich citový život, přitom ale každý z nich cítí silnou potřebou porozumění a lásky. I proto tedy můžeme postavy Balabánových próz skutečně vnímat jako lidi žijící na okraji. Příznačné pro všechny z nich je také to, že si svou ztrátu plně uvědomují a že se pokouší hledat opravdový středobod života nikoli ten, který bývá v běžných kontextech považován za správný. Jak dát svému životu novou šanci a směr, na to se ptají lidé Balabánových próz. Obrací se k nějaké nové naději. Tou může být bůh, nový vztah apod. Petr Hruška – blízký Balabánův přítel a znalec jeho díla k tomu dodává, že Balabán zachycuje lidi v určitém životním zlomu. Ti tehdy zjišťují, že žijí (či doposud žili) špatně, neboť to, co doposud považovali za správné a za střed jejich

života, se ukazuje jako nenaplnující a oni hledají (každý jiným způsobem) nějaký opěrný bod.

„Výchozím bodem autora i postav je pocit nepatřičnosti, vystrčenosti z hnízda, ve kterém ještě sedíme, pozice někde mezi, na útěku, v provizoriu, jakým je hospoda nebo nonstop - to je ještě ta lepší alternativa.“⁴³

V této souvislosti pak Balabán explicitně tematizuje a zmiňuje pojmy centrum a periferie, táže se po jejich smyslu. Často dochází k závěru, že centrum tzv. „high society“ je pouze povrch a naopak periferie do něj může vnést novou inspiraci. Pro autora je příznačné, že se na významy těchto pojmů podívá z více perspektiv. Center totiž může být podle něj více. Petr Hruška připodobnil Balabánovo vnímání centra a periferie k Ostravě. Ostrava se skládá z více center, které jsou spojeny pustinami a poli, podobně podle Hrušky Balabán ztvárňuje kompozici svých hrdinů.

Seymour Chatman v knize *Příběh a diskurs* shrnuje mnohá teoretická literární pojetí postavy, přičemž klade zvláštní důraz na různé psychologické práce, pomocí kterých zkoumá jejich povahové rysy. Chatman hovoří o shodných rysech fiktivních postav a jejich reálných živoucích předobrazů. Fiktivní postavy stejně jako lidé prožívají nějaký příběh, proto ani v literatuře podle Chatmana nelze od sebe tyto dvě kategorie oddělovat, naopak spolu souvisí, navzájem se ovlivňují a doplňují. Na základě stálosti a přítomnosti jednotlivých rysů se poté rozlišují postavy *ploché* a *plastické*, přičemž hlavní rozdíl mezi nimi spočívá v jejich četnosti. Plochá postava se většinou vykazuje jedním dominujícím rysem, u postav plastických jich bývá obvykle víc, ty bývají také psychologicky propracovanější, poněvadž jejich chování nelze dopředu očekávat. V duchu této terminologie můžeme potom konstatovat, že Balabánovy postavy splňují už první předpoklad – jsou vykresleny podle životů skutečných lidí. Přesněji řečeno, není důvod uvažovat o tom, že autorovy fiktivní postavy reálný předobraz nemají. Balabán potvrzuje Chatmanovu hypotézu a sice tu, že postavy nejsou pouhým textovým konstruktem. Balabán se zaměřuje na události běžného lidského života, díky čemuž je vnitřní prožívání jeho hrdinů velmi autentické a uvěřitelné. Svou inspiraci čerpá, jak sám uvádí, buďto z vlastních

⁴³ <http://www.nakladatelstvi.hostbrno.cz/cs/ohlasy/jan-balaban/nikdo-neni-vitez>

zkušeností nebo ze zkušeností lidí ve svém okolí. Z toho důvodu můžeme jeho dílu přisoudit také určitou autobiografičnost, jež do svých próz vkládá.

„Dnešní společnost má málo skutečného pohybu, skutečných událostí. Nebo je od nich odvedena a nemá schopnost je vidět. A proto vidíme na jedné straně intelektuální filmy a intelektuální knihy a na druhé straně ten akční blábol, který nicméně velmi přesně využívá motivy, jimiž by znovu chtěl oživit velká témata, velké příběhy, velké romány. Ale příběhy dnes nejsou, nejsou autentické, nejsou prožívané, a proto se stále potápějí a vyzvedávají různé Titaniky. [...] Nevěříme, že stejně silná jako katastrofa Titaniku může být i událost mého života, dokážu – li ji takto prožít. Musíme uvěřit dramatickosti vlastního života.“⁴⁴ Balabánovy postavy jsou velmi lidské svou naléhavostí, s jakou prožívají své životy a s níž usilují o nalezení cesty k vlastnímu sebepoznání.

Balabán své postavy konstruuje jako plastické. Převažuje u nich pocit životního zklamání, jeho hrdinové jsou smutní, absence radování či smíchu je pro Balabánovu literární tvorbu poměrně typická. Přesto ale nemůžeme říct, že by u jeho hrdinů dominoval pouze jeden specifický rys, Balabán právě tyto zmiňované pocity nahlíží z několika možných pohledů. Své postavy obdarovává, jak už bylo výše uvedeno, o silnou míru psychologické hloubky. Například jinak prožívá „pád na dno“ alkoholik Štěpán Jeřáb a jinak otec od rodiny zvyklý na rodinné zázemí. Osudy jednotlivých hrdinů jsou poměrně složitě komponovány – navzájem se prolínají různá časová pásma, propojují se osudy dalších aktérů apod. Jejich charakter poznáváme postupně různými způsoby. Ačkoli podobná životní agonie postihuje víceméně všechny protagonisty, lidskou osobnost popisuje ve vší její složitosti a nepředvídatelnosti. Platí ovšem, že Balabán spíše než nástin konkrétního řešení líčí duševní rozpoložení svých hrdinů. Jejich nitro zevrubně analyzuje – tutéž situaci představuje v myslích všech zúčastněných. Příznačné také je, že nikdy nevíme, jak to s danými protagonisty vlastně dopadlo. Balabán završuje své dílo v podstatě

⁴⁴ Balašík, Miroslav; Hruška, Petr. *Uvěřit dramatickosti vlastního života. Rozhovor s Janem Balabánem*. Host 2000, č. 10, str. 40.

neukončené. Tak se například nedozvíme, zda byl příběh Emila, Jeny a zatoulaného psa v knize *Zeptej se táty* nakonec „soucitný“ nebo „bezcitný“.

3.2.1 Partnerské vztahy

V úvodu kapitoly jsem se pokusila nastínit hlavní rysy, kterými se vykazují Balabánovy postavy, a které tedy můžeme považovat za spojnice Balabánovy literární tvorby. Z výše jmenovaného vyplývá, že autora zajímá život z obráceného pohledu (z jeho neradostné stránky). V centru jeho pozornosti stojí lidé, kteří řeší neslučitelné partnerské rozpory, vztah, který se dostal do fáze, v níž i sebemenší naděje na záchranu se zdá nemožná. Balabán hovoří o složitosti soužití mužského a ženského principu. Partnerské vztahy v Balabánově pojetí tematicky tedy také souvisí s hlavním tématem práce – centrum a periferie. Vztahy ve světě Balabánových próz se ocitají stranou toho, co chceme žít a o co usilujeme. Zobrazuje vztahy deformované, nefungující, které pokud ještě trvají, způsobují už jenom zármutek a utrpení. Právě tyto porušené (nejen partnerské) vztahy dělají z hlavních hrdinů outsidersy. Autor zachycuje partnery v momentě krize, kdy jejich svazek spěje k definitivnímu a neodvratnému konci, či se už rozpadnul. Manželé spolu nedokážou smysluplně komunikovat. Každá z postav však usiluje o nalezení trvalého, opravdového citu a porozumění. Problém neschopnosti komunikace se vyjeví jako zásadní. Postavy na ni postupně rezignují. Jejich promluva získává podobu vnitřního monologu, ten jim umožňuje formulovat si zásadní skutečnosti, přijít na faktické problémy, které zapříčinily rozpad jejich vztahu. Osudy jednotlivých hrdinů si bývají velmi podobné, epická složka díla proto ustupuje do pozadí. Autor sice zobrazuje skutečnost na pozadí nějakého příběhu, ten je ale také periferní. Jako důležitější se jeví vylíčení atmosféry a popis současné neradostné situace, která je silně ovlivněna bolestivou zkušeností nedávno prožité minulosti. „V Balabánově světě existuje tíha minulosti, která celou svou zřetelností i čitelností ovlivňuje naši současnost.“⁴⁵ Vylíčení životních osudů Balabánových hrdinů lze charakterizovat jako sled jednotlivých obrazů. Balabán také velmi často nahlíží tutéž událost z více uhlů tak, jak je vnímali ti, jichž se situace týkala. Autor dává stejný prostor oběma zúčastněným stranám – nenadržuje ženskému ani mužskému hledisku. Životní rozkol líčí očima obou partnerů. Tomu přizpůsobuje také svůj vyprávěcí styl.

⁴⁵ Ljubková, Marta. *Pod tíhou příběhu*. Souvislosti 2005, č. 4, str. 16.

„Každý příběh je dovyprávěn specifickým způsobem. Muži hovoří jinak než ženy“⁴⁶. Pro Balabána je typická „polopřímá řeč, proměnlivost vypravěče, který mění vypravěčská pásma, čímž bez problému dosahuje vnitřní dynamiky a neustálého napětí.“⁴⁷

V povídce *Výročí svatby* z knihy *Středověk* se s problematickým partnerským soužitím jakožto čtenáři setkáváme poprvé. Zde ale nabývá manželský vztah jiné podoby, než tomu je v Balabánově pozdější tvorbě. Povídka je typická symbolickou zatížeností, hlavní protagonistka je spodobňována s Pannou Marií. I přes přílišnou zakotvenost v blíže nespécifikovaném dobovém a lokálním prostředí lze už v této povídce vysledovat rysy, které bude Balabán ve své pozdější tvorbě dále rozvíjet. Základním problémem, od kterého se vše odvíjí, je vzájemná neschopnost porozumění potřebám druhého partnera. Oba žijí uzavřeni ve svém vlastním světě a představách. I přesto, že spolu sdílí společnou domácnost, zůstávají samotáři. Jsou odcizeni sobě navzájem. Samotu vnímají velmi senzitivně. Oba stojí o lásku, ale každý svým vlastním způsobem.

„A poslouchá mě snad jenom ten kocour,“ povzdechne si Jan a znovu se noří do noci temné bolesti, do noci bílých křídel bijící o zavřená nebesa. [...] Polož si mne na srdce...Spoj můj život s mým.“⁴⁸

I v této povídce komunikaci partnerů nahrazuje vnitřní monolog postav, kterým vypravěč z perspektivy obou partnerů podává čtenářům bližší informace o dané situaci. Dialogičnost je zde zastoupena minimálně, týká se pouze základních záležitostí chodu domácnosti.

„Jendo, uvařila jsem ti trochu čaje.“⁴⁹

„Čaj.“

⁴⁶ Ljubková., Marta. *Pod tíhou příběhu*. Souvislosti 2005, č. 4, str. 20.

⁴⁷ Tamtéž

⁴⁸ Balabán, Jan. *Středověk*. Sfinga, Ostrava 1995, str. 26.

⁴⁹ Balabán, Jan. *Středověk*. Sfinga, Ostrava 1995, str. 27.

Podobný způsob komunikace zobrazuje Balabán také v próze *Černý beran*. Manželé František Josef a Patricie si prochází složitým obdobím, zde autor prací s jazykem a dialogem více rozpracovává, můžeme konstatovat, že vše důležité, co se týká jejich manželství, se odehrává pouze v mysli postav. Partneři si zásadní pocity nesdělují, promlouvají k sobě jaksi skrytě ve svém vědomí. Pokud spolu přeci jen hovoří, je komunikace omezena na hádky či holé jednoduché věty. Jazyk se stává pro Balabána prostředkem, kterým demonstruje, jak se z partnerského soužití vytratilo porozumění a radost.

⁵⁰ „Už zase slyším ten praskot, praskot stromů ohýbaných v polovině života. Už je ten Josef jen poťouchlý opilec. Vybíjí si na mě svoje nálady a já to mám snášet? Možná ani není opilý, ale střízlivý také není. Nosí to v sobě jako hada.

Copak ta ženská nechápe, že jenom prostě nemůžu vydržet na světě. Je toho na mě moc. Najednou se to zřetězí jako fronta na odporném úřadě, nedotažené trable, rozvody, děti, bývalá žena, zfetovaní kamarádi, úchylné pornograficky zlehklé podoby lásky. Marné mlčení. Jako bych musel skrývat kocovinu před nějakými bestiálními úředníky, před dětmi, před jakýmsi odpornými spolužáky.

A já snad nejsem člověk. Jen nějaká nádoba na splašky. Ano, říká se o ženách, že jsou nádoby hříchu, ale neříká se, že je to mužský hřích, který se do těch nádob nalévá. [...]

Bože, co jsme to za lidi, copak se s ní nedomluvíme? Nemůžu přece za to, že prožívám bolest a neusmívám se přitom. Ježíš se na kříži také neusmíval. Trochu slitování v tom životě, když se nic nedaří.“

Tento dialog příznačně ilustruje postup popsany výše. Postavy se ve svých promluvách střídají. Vypravěč navozuje zdání dialogu, ovšem ten se odehrává pouze v mysli obou zúčastněných. Promlouvají sami k sobě případně k bohu, stále více se vzdalují od okolního světa a svých nejbližších, stávají se z nich osamělí životní poutníci, kteří „v polovině života“ začínají od počátku. Právě osamělost lidí se nejen v tomto románu zdá jako zásadní problém všech zúčastněných.

⁵⁰ Balabán, Jan. *Černý beran*. Host, Brno 2000, str. 70-71.

S hlavním hrdinou *Božího lana* se seznamujeme v období, kdy už k rozvodu s manželkou došlo. O jejich společném životě se čtenáři příliš nedozvědí. Důležitější jsou vypravěčovy filosofující úvahy. Hlavní hrdina je zachycen v bilancování dosavadního života, rozchod se ho velmi dotýká, táže se, co bude dále, hledá způsob, kterým by zaplnil svou citovou prázdnotu. Rozvod s manželkou z něj učinil „citového outsidera“, čímž se ocitá na symbolické periferii. Toto čtenářům sám explicitně sděluje:

„Vydávám se do labyrintu ulic a domů v naději, že najdu cestu ven, do polí, do hor, že najdu cestu do středu, k srdci, které skrývá víc než mrtvou sochu a vyschlou kašnu.“⁵¹

Podobně jako většina Balabánových hrdinů je vypravěč osamělý, stává se vnějším pozorovatelem svého mizejícího života.

„Po rozpadu manželství se vypravěč cítí jako vyhnanec ze vztahu, nového domova, rodiny, od svých dětí.“⁵²

Vypravěčova meditace se snaží dopátrat příčin konce vztahu s původně milovanou ženou. Hlavní hrdina selhal ve své životní roli manžela i otce, cítí vinu nad nastalou situací, „kterou si jaksí sám připravil, která vágně zahrnuje vše a ústí téměř v zoufalství.“⁵³ Tato těžká životní zkouška, kterou vypravěč podstupuje, v sobě obsahuje zároveň jeho touhu po opětovném nalezení ztracených životních jistot. Snaží se vidět záblesky a náznaky nové šance. Upíná se k příslibu budoucí naděje, jež symbolizuje vypravěčovo smíření s bohem. Nefungující manželství tematizuje Balabán dále. V knize *Prázdniny* Balabán představuje dvojici mužů středního věku, kterým se rozpadlo manželství. Kromě Pavla Nedostála, kterému zkrachoval dlouholetý vztah, se v povídkách často vyskytuje doktor Satinský, jenž je naplněn podobným traumatem jako Pavel Nedostál. Své pojetí partnerských vztahů autor příliš nemění, pouze rozvíjí a specifikuje některé rysy popsané dříve. Postavy zde získávají jasnější kontury, autor je zasazuje do ostravského prostředí, současně se

⁵¹ Balabán, Jan. *Boží lano* in: *Romány a novely*. Host, Brno 2011, str. 39.

⁵² Kostřicová, Blanka. *Ztracené ráje Jana Balabána*. Souvislosti 2011, č. 1, str. 15.

⁵³ Tamtéž

ale okolnímu světu stále více odcizují, nerozumí mu. Podobně jako v *Božím lanu* rozpad partnerského svazku odsunul oba protagonisty z centra spokojeného života na jeho samotný okraj. Oba hrdinové se potýkají s náročnou osobní krizí. Vědomí o vlastním selhání v plnění životního úkolu je silně přítomno i v tomto díle. O tom vypovídá už příjmení Pavla Nedostála – nedostál své roli otce a manžela, zklamal sebe a své nejbližší. Celá kniha pojednává o tom, jak se s nastalou situací smířit a vyrovnat. Nejpatrnější rozdíl oproti *Božímu lanu* tkví právě ve způsobu prožívání vnitřní krize jednotlivých postav. V *Prázdninách* se postavy nevydávají ke „*středu srdce*“ (jak o tom Balabán píše ve své předchozí knize), nehledají útěchu, která by je navrátila zpět do života, neviní sebe ani nikoho jiného, neptají se po příčinách. Pavel Nedostál, jeho manželka Dana, ale i ostatní se potřebují s tímto životním zlomem nějak vyrovnat. A řeší to různými způsoby, aby unikli z ohrožení a bolesti, několikrát tíhnou k alkoholu.

„Pokleknu před bílou ledničku a dopiju vodku, zapiju to džusem z krabice, poteče mi koutkem úst, dolů po krku. Ještě to není krev, jen šťáva z přezrálých plodů.“⁵⁴

Ztrátu porozumění Balabán zachycuje i v tomto díle: „Dana chodí vztekle bytem sem a tam a Pavel ví, že by si měli něco vážného říct. Neřeknou. Nechají to na příští rok, jako už mnoho let.“⁵⁵ Balabán svou pozornost obrací také na ženy – na zoufalé manželky Danu a Pavlu. Ony ještě nenalézají nový smysl, kterému by věnovaly zájem. Dana pouze opravdově prožívá smutek, Pavla už ve svém postoji k muži zcela rezignovala. Žádná z postav se nechlácholí povzbudivými hesly. „Pro Prázdniny je symptomatická snaha zvládnout danou situaci, přijmout ji.“⁵⁶ Petr Hruška v souvislosti se zkrachovalými vztahy a trápením z toho vzešlým uvádí, že v Balabánových prózách je přítomen „nulový stupeň naděje“. „Důležité je to, že dokážeme procítit lidskou bolest, umíme ji sdělit, přemýšlet o ní, mluvit o ní s určitým soucitem. To je ten nulový stupeň naděje. Nula je také číslo. Od něho se dá

⁵⁴ Balabán, Jan. *Prázdniny*. Host, Brno 1998, str. 61.

⁵⁵ Balabán, Jan. *Prázdniny*. Host, Brno 1998, str. 29.

⁵⁶ Kostřicová, Blanka. *Ztracené ráje Jana Balabána*. Souvislosti 2011, č. 1, str. 15.

jít nahoru nebo dolů.“⁵⁷ Všichni protagonisté knihy pocítují vnitřní prázdno po nedávno prožitých kritických okamžicích, z něho autor vyvozuje také název celého povídkového souboru. „Ovanul ji studený vzduch a ona cítila, že je hotová, že je vlastně v pořádku, všeho zbavená a prázdná jako břicho po potratu.“⁵⁸

Drsné rozchody, krachující vztahy, ale i postupné navazování nových známostí jsou předmětem Balabánova zájmu v jeho následujících prózách – *Kudy šel anděl* a *Možná že odcházíme*. Martin Vrána kupříkladu po celý život vzpomíná na svou dávnou lásku Evu Topolskou.

„Má tu snad vyprávět [...] o teskné lásce, která se jim lámala pod rukama, o prochozených nocích, o koukání do osvětlených oken, o slovech a zámklkách [...], v nichž ještě cítili ty světy, z nichž původně pocházejí, ty staré, dobře založené, stavby někde v hloubce pod sídlištěm, někde v lesích za obzorem. [...] Má snad vyslovit to, co ani s Evou nevyslovili? Že se jen zázrakem potkali, právě oni dva, kteří nejsou odtud, oni, kteří si jediní ještě přinesli vzpomínky z těch zmizelých krajů.“⁵⁹

Vzpomínky na jedinou skutečnou lásku provází Martina celý život. Promítají se také do jeho manželství, které později vyústilo v dramatický a krušný rozchod. Ten byl ale pouhým vyvrcholením vzájemného nepochopení. „I když si nerozumíte a rozumět nikdy nebudete, budete aspoň svědky štěstí.“⁶⁰ Rozvod je v tomto případě pro Martina úlevou, neustále se obrací k Evě a minulosti prožité s ní tak, jako se jiní obracejí k naději na lepší budoucnost. Jeho role outsidera začala mnohem dříve než u ostatních hrdinů, jakmile se vzdálil od Evy Topolské. Také Martina Vránu poznamenaného zklamanou láskou a ztroskotaným manželstvím po nějakou dobu provází alkoholové problémy. V průběhu románu však pomalu dosáhne určitého zkonejšení. Odpoutává se od minulosti a své životní lásky, nalézá cestu ke sblížení

⁵⁷ Leschtina, Jiří. *Kdo pije sám, ten pije s ďáblem. Rozhovor s Janem Balabánem*. HN 2005. Dostupné online: <http://hn.ihned.cz/c1-16172140-jan-balaban-kdo-pije-sam-ten-pije-s-dablem>

⁵⁸ Balabán, Jan. *Prázdniny*. Host, Brno 1998, str. 62.

⁵⁹ Balabán, Jan. *Kudy šel anděl*. Host, Brno 2005, str. 43.

⁶⁰ Balabán, Jan. *Kudy šel anděl*. Host, Brno 2005,

s novou ženou. Navazuje nový vztah, novou lásku, kterou vnímá jako příslib nové naděje.

Téma porušených a ztroskotaných vztahů se projeví nejintenzivněji v knize *Možná že odcházíme*. Tomuto tématu věnuje autor největší prostor, nahlíží jej z různých perspektiv, popisuje ostré hádky, jež mají destruktivní následky nejen na vztah obou protagonistů, ale především na jejich nitro, přičemž se retrospektivou dozvídáme o jejich dřívějším spokojeném soužití (*Uršula, Edita*). Se svým pojetím vztahů navazuje Balabán na předchozí soubor povídek *Prázdniny* ovšem s tím rozdílem, že na vnitřní prožívání krize zapříčiněné nefungujícím partnerstvím klade Balabán větší důležitost. Plně se na něj soustředí.

Postavy mají společné pohnuté citové prožívání. Jsou rozčarovány ztrátou životní opory a citových vazeb, či vědomím blížícího se konce. Manželé v Balabánových povídkách mají „problém tak těžký, že se o něm nedá mluvit, dá se o něm jen řvát, tlouct dveřmi, odcházet, opíjet se.“⁶¹ Hrdinové knihy přišli, či přicházejí o své rodiny, snaží se tento fakt přijmout a vyrovnat se s ním. Mají pocit, že je něco promarněno a skončeno. Svou nynější situaci podrobují důkladné analýze a přehodnocují uplynulý život.

„Edito, k oltáři jsme spolu šli. Aspoň ten oltář jsme si mohli odpustit. Ale to my ne, před bohem i před lidmi. Nejraději před celým vesmírem jako souhvězdí na nebi – Théseus a Ariadné.“⁶²

Opět se jedná o výpověď podanou převážně vnitřním monologem, kdy se postavy pomocí introspekce snaží dopátrat podstatných příčin. Jazyk je stejně jako u všech Balabánových knih velmi intimní, vše zůstává skryto, základní otázky nevyřčeny. Jazyk přestává sloužit jako nástroj dorozumění, kterým by navenek vynesli své nitro. Převládá meditativní rovina a nostalgická nálada.

V následujících prózách už téma rozpadajících se vztahů pomalu ustupuje do pozadí. Balabán jej sice úplně neopustil, zvláště jeho následující kniha *Jsme tady* se vykazuje velmi podobnými rysy. Opět se setkáváme s hrdiny v okamžicích, které

⁶¹ Balabán, Jan. *Možná že odcházíme*. Host, Brno 2007, str. 36.

⁶² Balabán, Jan. *Možná že odcházíme*. Host, Brno 2007, str. 122.

mají pro jejich život zásadní důsledky – ve chvíli neštěstí, i nového počátku (rozvod v sobě tyto významy obsahuje také). Hrdinové se vydávají někam do neznáma. V knihách *Jsme tady* a *Zeptej se táty* se autor ale začíná postupně zaměřovat na svazky, do nichž jeho ztroskotaní manželé a manželky následně vstupují. Balabán si jako hlavní představitele vybírá tytéž postavy – bratra Hanse a Emila. Jejich osudy rozvíjí, dovypravuje, nahlíží z nových úhlů a doplňuje o nové důležité události. Marta Ljubková namítá, že kniha *Jsme tady* „je pouhým přešlapováním na stejném místě, opakováním už řečeného“⁶³. Přesto lze jistý posun na tematické rovině zaznamenat, vztahy nejsou pouze vyčerpané, vyhořelé a nešťastné. Lze v nich spatřit alespoň záblesk jakési naděje. Každé setkání hluboce prožívají, každý vztah se jich intenzivně dotýká. Opravdové poznávání života z jeho stinné stránky v sobě nakonec skrývá naději na záchranu Balabánových hrdinů.

„Hans zakoušel neuvěřitelný pocit štěstí. Štěstí je pochopit, že všechny zmatené pohyby dávají smysl, že je všechno v pořádku. V pořádku jsi mne, pane Bože, doručil až sem, do mých dvanácti a dvaadvaceti let v jednu chvíli na hnědém kameni“⁶⁴

V poslední knize *Zeptej se táty* Balabán rozpad manželství příliš nezmiňuje. Rozvod rozhodně přestává být dominantním tématem. Svou pozornost soustředí kromě manželství Marty a jejího zesnulého manžela, (o jejichž vztahu se dozvídáme skrze ohlížení do minulosti Marty samotné a jejich dětí, kteří dohromady ze svých pamětí skládají obraz zesnulého otce a manžela) zejména na vztah Emila a Jeny, který nám poprvé představil už v knize *Možná že odcházíme*. Oba dva našli přes nesmírně trýznivé chvíle vytouženou lidskou blízkost a porozumění. Balabánovo pojetí vztahů lze vnímat jako hledání cesty přes četné zraňující momenty k postupnému duševnímu vyrovnání. Román *Zeptej se táty* završuje Balabánovo dílo, autor se i zde dotýká bolestivých lidských situací, ty ale osvětlují smysl veškerého dění.

⁶³ *Kritický klub Českého rozhlasu*. hosté Marta Ljubková a Jiří Peňás, 29. 10. 2010. Dostupné online: <http://www.rozhlas.cz/default/default/rnp-player-2.php?id=2167485&drm=1>

⁶⁴ Balabán, Jan. *Jsme tady* in: *Povídky*. Host, Brno 2011, str. 344.

3.2.2 Rodina

Rozpad manželství je úzce spjat s rozpadem celé rodiny, rozvod v sobě zahrnuje ztrátu domova, velmi často také narušení vazeb s vlastními dětmi. Hrdina Balabánových próz přichází o vše, ze svého přirozeného prostředí je vyhozen na periferii života. Rodinný rozkol Balabán velmi často tematizuje, přičemž se soustředí na vztahy mezi rodiči a dětmi. Rodina je u Balabána disfunkční, nevystupuje jako pevný celek, Balabán tedy nabourává klasický obraz spokojené rodiny. S tím velmi úzce souvisí také pojetí domova. Domov přestává zahrnovat významy jako bezpečí, útočištěm a útěchu, jež se s domovem běžně pojí. V tomto slova smyslu Balabánovi hrdinové domov nemají: „Vlastním klíčem si otevřel dveře domu, který za vlastní ani po roce nepovažoval“⁶⁵ Marta Ljubková hovoří dokonce o určité nebezpečnosti domova „Největší lidské tragédie se odehrávají uvnitř, doma v obývacím pokoji či v kuchyni, kde hraje televize a manželé se hádají, v ložnici – v místech narušeného intimního života. Rodina je pojmána dvojsečně – jako zdroj jistoty, i příčina většiny životních traumat, jako průsečík faktorů, jež člověka nejvíce ovlivňují: kde, kdy a s kým člověk žije, představuje alfu i omegu životního příběhu.“⁶⁶ Rodina by tedy měla být zdrojem jistoty, ale není, proto se hrdinové trápí. Veškeré snahy o zvrácení tohoto stavu zůstávají dlouhou dobu marné, nenaplněné. Ke svým dětem nalézají Balabánovi hrdinové cestu jen velmi pozvolna, přesvědčení o vlastním selhání (nezvládli rodičovskou úlohu) je umocňováno vědomím, že sami vyrůstali v úplné rodině (*Prázdniny*, *Kudy šel anděl*, *Možná že odcházíme*), svým dětem nemohou být nablízku tak, jak by bylo potřeba. Odtud většinou pramení jejich zoufalství. Hovoří se o tom také v jedné z recenzí: „Martinovo rodinné ztroskotání - a přísně vyčítavý pohled jeho otce, náčelníka, jenž svůj klad udržel pohromadě, třebaže v úzkostech a odříkání – to je skrytá osa traumatu, jež zavalí obzor Martina života. [...] Martinovy oči vidí stále totéž zoufalství, tytéž nastřádané odpadky.“⁶⁷

Citové odloučení rodinných příslušníků se v celé své podobě ukáže při konfrontaci dětského a dospělého světa. Balabán jej zobrazuje symbolicky tak, že se

⁶⁵ Balabán, Jan. *Kudy šel anděl*. Host, Brno 2005, str. 8.

⁶⁶ Ljubková, Marta. *Pod tíhou příběhu*. Souvislosti 2005, č. 4, str. 17.

⁶⁷ Štolba, Jan. *Pěší ostravští andělé*. Nedopadající džbán 2006, str. 478.

hrdinové setkávají se svými dětmi na cizích místech – vzdálených od domova (většinou v okrajových částech velkoměsta) – od původního centra života, z něhož byli vyhnáni. Tam na periferii se otec svým dětem snaží projevit svou přízeň, sbližuje se s nimi prostřednictvím vyprávění příběhů a nejrůznějších podobností. (*Highlander, Silvester Svinov, Kluk...*)

V Balabánových prózách se děti objevují většinou beze jména. Tato absence pojmenování o nich však může také leccos napovědět. Neznámé jména dětí svědčí o jejich symbolickém významu, souvisí totiž s oním odcizením, které Balabán tematizuje. Své dětské představitele nazývá jednoduše „kluk“, „holka“ nebo „syn“. Přičemž platí, že vztah otce a syna patří k nejexponovanějším (na vztah otce a dcery stejně jako vztah matky a jejich dětí se autor ve svém díle soustřeďuje méně často).

„Muž nemůže být matka. Muž nesmí do červeného a růžového pokoje. Může jen viset na zábradlí, nahlížet zvenčí. Schovat si ruce za záda, zarýt nehty do dlaní, zadržet slzy v očích. Díval se klukovi do tváře. Jeho oči byly neproniknutelné, už do nich neviděl jako dřív, jako tehdy, když se k němu ta malá dětská hlava s důvěrou pozvedala z polštáře.“⁶⁸ Propast, která vznikla mezi rodiči a jejich dětmi si hrdinové plně uvědomují, několikrát o ní explicitně hovoří. „A přece ho bude muset už brzy od sebe odstrčit a zůstat sám na periferii, která vznikla uprostřed jeho vlastního srdce“⁶⁹

Podobné hledání cesty k dětem je pro Balabánovu tvorbu typické, setkáváme se s ním kontinuálně od jeho literárních počátků – přes *Prázdniny, Kudy šel anděl, Možná že odcházíme, Jsme tady*. U jmenovaných próz to platí beze zbytku. Prvním signálem, kdy se Balabán ve zobrazení rodiny posunul dál, je jeho poslední román *Zeptej se táty*. Rodina už zde není pojímána jako „odstředivá jednotka“⁷⁰ ačkoli rozpory otce a syna Balabán tematizuje dále, například když se dozvídáme, že Hansův syn začal fetovat. Přes veškeré rozepře rodina Nedomových funguje komplexně. Obraz rodiny se čtenáři vyjevuje ze vzpomínek nyní už dospělých dětí,

⁶⁸ Balabán, Jan. *Možná že odcházíme*. Host, Brno 2007, str. 96.

⁶⁹ Tamtéž.

⁷⁰ *Kritický klub Českého rozhlasu*. hosté Marta Ljubková a Jiří Peňás, 29. 10. 2010. Dostupné také online: <http://www.rozhlas.cz/default/default/rnp-player-2.php?id=2167485&drm=1>

které stojí před zcela odlišným úkolem než hrdinové dřívějších Balabánových próz. Nyní už nebudují vztah, nehledají cestu k nejbližším. Postavy se nyní musí vypořádat s opačným faktem – se ztrátou otce. Smrt blízkého člověka jakožto jedna z nejbolestivějších lidských zkušeností se stala předmětem Balabánovy poslední knihy.

„Tatínku, kde jsi? V té mrtvole, co mi ukázali v nemocnici? V těch fotkách, co jsme si s matkou prohlíželi? V té úhledné bedně ze smrkového dřeva, kterou jsem byla s Emilem objednat u pohřební služby? Myslela jsem, že tě potkám tady, v údolí Černé Ostravice, kam jsi mě vodil jakou malou holku a ukazoval jsi mi, jak roste kapradí.“⁷¹

Otec zde figuroval jako nezpochybnitelná morální autorita, k níž děti s obdivem a respektem vzhlíželi. Jsme tedy svědky zcela odlišného pojetí vztahu otce a syna, než jsme byli u Balabána doposud zvyklí. Panu Nedomovi se podařilo na rozdíl od jeho dětí (každé z nich si prošlo zkušeností zraňujícího rozchodu) udržet rodinu pohromadě, v níž jsme byli jako čtenáři schopni nalézat stopy harmonie a jistoty, o něž Balabánovi hrdinové tolik usilovali. V této souvislosti zřetelně vyniká jedno z dalších Balabánových četných témat, které bylo naznačeno již výše.

3.2.3 Generační rozpory

Balabánovi hrdinové trpí frustrací způsobenou vědomím, že oni na rozdíl od svých rodičů ve své životní roli selhali. Dokonce i jejich děti často hledají útočiště právě u svých prarodičů (*Kudy šel anděl, Gabriel, Ray Bradbury* apod.) Jejich dospělým potomkům se pod rukama zbortilo vše, co celý život budovali a k čemu směřovali. V kontextu Balabánovy tvorby bude proto patrně střet tří generací patřit k jednomu z klíčových témat. Balabán často hovoří o generačních rozdílech v pohledu na život, děti vnímají svět citlivě a bezelstně, dospělí pocítují odcizení nejen od svých nejbližších, ale také okolního světa, nerozumějí mu, staří naopak nacházejí smíření, svým dětem ale vyčítají pochybení. Největší prostor získávají hrdinové středního věku, kteří prožívají krizi spojenou právě s jejich věkem. Balabán tematizuje rozpory generace už ve svém raném díle. Vždy v souvislosti s touhou po

⁷¹ Balabán, Jan. *Zeptej se táty*, in: *Romány a novely*. Host, Brno 2011, str. 444.

návratu do dětského bezelstného světa, kdy dospěli ještě nic nepokazili. Časté motivy dětství si lze proto vyložit jako touhu začít znovu – od počátku. Každá postava si nese své vlastní životní trauma, Balabánovo dílo je tedy více zacíleno na jednotlivce než na společnost. Ti jsou nedokonalí, chybující a tápající. V polovině života zjišťují, že se jim něco zásadního nepovedlo, respektive že promarnili svou šanci, nyní nevědí, co bude dál, a tak hledají nové možnosti, proto se ohlížejí zpátky do minulosti, tážou se, kde udělali chybu a zda a případně jak je možné pokračovat dál. Toto tážení je charakterizováno prolínáním časových rovin, tím ještě více vyniká kontrast mezi dětstvím a přítomností. O Balabánových postavách, které svůj věk vnímají jako významný životní předěl, hovoří také Blanka Kostřicová, ta pojímá střední věk jako životní období, „kdy člověk pocítí onu nezměrnou únavu [...], a ocitne se v situaci, kdy se zdá, že vše dobré a nadějně již odplynulo [...] a že do světa nastupující nové generace už tak docela nepatří, nesouzní s ním, nerozumí mu, odmítá ho, postupně se v něm stává outsiderem.“⁷² Podobné pocity nepatřičnosti a odcizení současnému světu převládají takřka u všech Balabánových postav. Setkáváme se s nimi napříč Balabánovou literární tvorbou. V knize *Středověk*, jejíž samotný název ke střednímu věku přímo odkazuje, je toto téma zastoupeno hned několika povídkami – například povídkou *Středověk*, v níž se hlavní hrdina schovává před dítětem v troskách továrny symbolizující starý končící svět. „Muž není jen vyhnancem ze světa moderního, ale též ze světa mládí, jež právě pominulo, jakož i ze světa svých mladistvých představ o budoucnosti.“⁷³ Dalšími povídkami, v nichž zaznívají obdobné dojmy outsiderství jsou *Čínský znak* a již zmíněná povídka *Kde jsi byl, Adame*, v níž připomínka dětství vyvolává v hlavním hrdinovi uvědomění současného rezignovaného postoje. V *Prázdninách* Pavel Nedostál konfrontuje dětský princip s dospělým prostřednictvím vzpomínek na dávno prožité chvíle svého vlastního dětství. „Děti přiběhly do kuchyně, popadly z ledničky nějaké jogurty a odnesly si je k televizi. „...a potom se šlo do kostela, nahoru cestou mezi záhony pivoňek. Muži a ženy, kterým Bůh žehnal manželskou věrnost a práci. A jejich děti, mezi nimi i Pavlík Nedostál, se nemohl dočkat konce kázání, a přitom věřil, ach, jak

⁷² Kostřicová, Blanka. *Ztracené ráje Jana Balabána*. Souvislosti 2011, č. 1, str. 13.

⁷³ Kostřicová, Blanka. *Ztracené ráje Jana Balabána*. Souvislosti 2011, č. 1, str. 13.

věřil.⁷⁴ Také na Pavla Nedostála najednou doléhá vědomí dávných vzpomínek, jež kontrastují s pasivní současností, jeho děti navíc prožívají tytéž sváteční chvíle (jako kdysi Pavel) zcela odlišným způsobem. V románu *Kudy šel anděl* se u hlavní postavy Martina Vrány projeví generační rozpory snad nejintenzivněji, nerozumí si se svou vlastní rodinou a cestu ke svým dětem hledá také velmi obtížně. Jak už bylo uvedeno výše, Martin Vrána podle svého přesvědčení neobstál na rozdíl od svého otce ani jako manžel ani jako otec. Martinovo příkoří je znásobeno také tím, že on si s vlastním otcem neporozuměl nikdy. I z těchto důvodů se cítí jako životní outsider. Uvědomuje si, že nikdy nikam nepatřil – do školy, církve, vlastní rodiny, domova, do manželství. V žádné z těchto uvedených institucí nenachází životní naplnění. „Najednou viděl otce i bratry jakoby z veliké dálky. Vznášeli se ve žlutém světle jako podivné ryby. Jedli a tak hrozně hlasitě mluvili s plnými ústy o jakési politice, o nějakém člověku, který se upálil proti Rusům. [...] Propletl se mezi nimi a vrhl se do postele a zabořil tvář do polštáře, aby se nemusel dívat na tu prasklinu, kterou začalo utíkat bezpečí.⁷⁵ Martin touží po intimním sblížení, to mu ale rodina není schopna nabídnout, on později se svým synem zažívá podobné chvíle. Rodina potažmo i partnerský vtaah symbolizuje pro Martina bezpečí, absence lidské blízkosti je zdrojem Martinovy neschopnosti zorientovat se v okolním světě. U něj vzpomínky na prožité dětství na rozdíl od jiných protagonistů nevyvolávají touhu po návratu, jediným světlyým bodem v jeho životě byla pro něj láska k Evě Topolské, i ta ale pominula.

V povídkovém souboru *Možná že odcházíme* se nostalgie z kontrastu prožitého dětství a dospělosti tematizuje prostřednictvím jedné z hlavních postav Hanse. Povídka *Diana* tento motiv obsahuje. Portrét Diany, který namaloval jeho bratr Emil, je připomínkou mládí stráveného u dědečka – faráře. Hans si tento obraz chce vzít s sebou, ale zároveň také ví, že by minulost měla zůstat zapomenuta, že musí svou pozornost věnovat přítomnosti. Proto se nakonec rozhodne obraz (minulost) nechat minulosti. Něco podobného se odehrává v povídce *Kolotoč*, zde je rozpor mládí a stáří zachycen v trochu jiném světle. Hans se nevrací ke svým

⁷⁴ Balabán, Jan. *Prázdniny*. Host, Brno 1998, str. 17.

⁷⁵ Balabán, Jan. *Kudy šel anděl*. Host, Brno 2007, str. 22.

radostným vzpomínkám. Ty jsou v této povídce pouze upomínkou, kdy poprvé pocítil samotu, odcizení a nepatřičnost.

„Bylo mu tehdy devět nebo deset let, rozhodně pod deset. S pětikorunou od mámy sevřenou v pěsti v kapse se plížil ke kolotočům a střelnicím rozloženým na nezastavěné pláni vedle sídliště. Tetelil se úzkostí, protože byl sám. Neměl žádné kamarády, ani teď, ani vůbec. [...] To vše chodilo kolem Hanse do kruhu a on pevně svíral řídítka, která nic neřídí, a bolelo ho srdce. Tehdy jako teď.“⁷⁶

Výše uvedené ukázky ilustrují Balabánovu metodu, která stvrzuje domněnku o outsiderství Balabánových postav. Bytostně touží někam patřit, začlenit se do společnosti, najít smysluplný vztah. Vzpomínky na momenty z dětství prožité s prarodiči, jim povětšinou pocit, že stojí v centru pozornosti, aspoň na chvíli umožňuje zažít. Jinak ale stojí stranou zájmu, ať už je to ve škole nebo mezi nejbližšími.

„Zavolat Jeny nebo snad Katce. Marné hovory, když to hlavní nevyslovíš. Marné hovory na okrajích, když střed chybí. Zaspát to.“⁷⁷

I proto velmi často hledají útěchu od bolesti v alkoholu (Martin Vrána, Emil, Hans apod.), setkávají se s nejrůznějšími podivíny, kteří jim vnesou smysl do jejich počínání. Nemají žádného důvěrného přítele, snad jenom zmíněné domácí mazlíčky – psy, kteří jim budou projevovat přízeň a věrnost do poslední chvíle. Samota vyplňuje jejich prázdné životy, nicméně postupně prostřednictvím vlastního sebezpoznaní cestu k ostatním lidem nachází.

4 Prostředí

Outsiderství Balabánových hrdinů velmi často koresponduje s periferií regionální. Balabánovy prózy jsou zakotveny v konkrétním ostravském prostředí, které si rozhodně nijak nepřikrášluje. Líčí ho ve všech jeho neútěšných a ryzích podobách, v nichž vládne syrová upřímnost, hrubost demonstrována vulgární mluvou jeho obyvatelů, ale také neobvyklá krása, kterou na tomto místě autor objevuje. Podobně hovoří také Jan Štolba v jedné ze svých studií.

⁷⁶ Balabán, Jan. *Možná že odcházíme*. Host, Brno 2007, str. 39-40.

⁷⁷ Balabán, Jan. *Zeptej se táty*, in: *Romány a novely*. Host, Brno 2011, str. 532.

„Ostrava, její zbitý i vzdorný charakter, je důležitým hrdinou knihy; mytický apokalyptické místo je tu však i maloměstem se všemi jeho přízemnostmi a upjatostmi. [...] Balabán popisuje město „brutálně ostrohranných, z bahna vyrostlých“ sídlišť, laciných barů a knajp, páchnoucích říček a nelidských učitelek. Líčí místo poznamenané ubíjející tvrdou prací, chlastem a živočišnou malostí, jež však pod povrchem skrývá i poničenou stavovskou hrdost, vyhoštěnou lidskou vřelost, jakési úpěnlivé, nehostinné kouzlo.“⁷⁸

V rozhovoru s Jakubem Chrobákem Jan Balabán přiznává Ostravsku Genius locci:

„Ostravské prostředí tvoří spíše kulisu, krajinu exilu, který se stal domovem. V tomto městě mě inspiruje především vůle k přežití, příroda přežívající průmyslovou devastací, a to jak uvnitř v člověku, tak v krajině kolem. Tuhle romantiku jen těžko pochopí ctitelé krajiny líbezné.“⁷⁹

Balabán ve svém díle popisuje chudinské ostravské čtvrti, ruiny starých domů, jež se stávají útočištěm bezdomovců, zchátralé ulice a pusté pláne zničené průmyslovou výrobou. Tam všude ústřední postavy prožívají svá vnitřní životní traumata. Na první pohled nehezká místa, z nichž chce každý člověk raději utéct, se stávají důležitými účastníky Balabánova díla. Jeho postavy do těchto míst přicházejí dobrovolně. Ostravská periferie je místem, v němž dochází k velkým setkáním, v nenejhostinnějším prostředí se sbližují otcové se svými dětmi (*Silvestr Svinov, Kluk*), hlavní postavy tam potkávají opravdové hrdiny (*Highlander*), jednou je zpusťosené okolí řeky Ostravice svědkem toho, kdy dvě malé děti zachrání život své mamince (*Mléčná dráha*) apod. Postavy jsou s ostravským prostředím přímo osudově spjati, nejednou v nich vyvolává pocity teskné melancholie. Balabánovi hrdinové se ocitají na periférii v jejím doslovném významu – v ruinách velkoměsta, ale také v obrazném slova smyslu. Jednak je to jejich osamělost a vědomí, že pro ně slovo domov ztratil svůj pravý význam. Citová vzdálenost od lidí, pocit nepatřičnosti

⁷⁸ Štolba, Jan. *Pěší ostravští andělé*. Nedopadající džbán 2006, str. 471.

⁷⁹ Balašík, Miroslav; Hruška, Petr. *Uvěřit dramatickosti vlastního života. Rozhovor s Janem Balabánem*. Host 2000, č. 10, str. 38.

a izolovanosti od okolního světa - to vše se propojuje s nehostinností ostravské periferie.

Sami Balabánovi hrdinové k Ostravsku zaujímají ambivalentní vztah. „Nádraží Ostrava – Svinov pomalu ujíždělo zpět a sním i všechno to nepřátelské, čemu malý Hans říkal Ostrava [...] a do Ostravy...do Ostravy jen musí jezdit. Do Ostravy všichni jen musí.“⁸⁰. Prostředí tak dokresluje a podtrhuje celkovou atmosféru a náladu Balabánových próz.

5 Víra

Úvodní hypotézu, podle které Balabán pracuje s pojmy centrum a periferie, splňuje také téma víry. Česká společnost bývá vnímána jako jedna z nejvíce ateistických. Což znamená, že v centru pozornosti obyčejného života víra nebývá, v životě Balabánových hrdinů ale ano. V běžné konzumní společnosti může být duchovní horizont upozadován a posouván na okraj zájmu. Pro autorovy postavy je víra středobodem, od kterého se odráží, ke kterému se nějakým způsobem vztahují a směřují k němu. Víra velmi silně ovlivňuje charakter Balabánova díla. Zasahuje do běžného života hrdinů. Lidé v Balabánových prózách se obrací k bohu ve smyslu hledání naděje a životního smyslu, tápají a pochybují. Víru a náboženství autor aplikuje na životy a osudy hrdinů, kteří především v kritických momentech hledají boží blízkost. Téma hledání a nalézání víry se tak stává naprosto integrální součástí Balabánova díla. Balabán nově zpřítomňuje společensky okrajové a v podstatě nezajímavé téma, poukazuje na její potřebu a důležitost. Balabánovy postavy prožívají víru podobně jako samotný autor. V tomto ohledu mají jeho prózy charakter autobiografického ladění. Autor totiž poukazuje na rozdíl mezi vírou a náboženstvím. Ačkoli do svých textů promítá své protestantské vyznání, stěžejním je pro něj tážení po víře nikoli náboženství. Víru musí člověk objevovat uvnitř sebe samého, nelze ji přijímat odjinud, neboť: „V konečném důsledku náboženství člověka ani lidstvo nezachrání. K tomu chybí něco, na co se nikdo nemůže ptát druhých, ale vždycky jen s „úzkostí a třesením“ sám sebe.“⁸¹

⁸⁰ Balabán, Jan. *Jsmě tady*, in: *Povídky*. Host, Brno 2011, str. 339.

⁸¹ J. E. F. *Chránit lidi před kulturní idiocií. Rozhovor s Janem Balabánem*. Dostupné online: <http://www.sopel.freemusic.cz/noviny_usi_a_vitr/0607_noviny.html>

Tento postoj zastávají postavy v Balabánových prózách. Jeho hrdinové hledají boha uvnitř sebe samého, náboženství může sloužit jako možná cesta k jeho nalezení, ale většinou hrdinové polemizují a tápají, tážou se boha po ztraceném smyslu existence, a skrze něj se ho snaží opět najít. Víra je pro jeho postavy svrchovaně intimní záležitostí, k níž přes různé polemiky a kritiku církve, ale i samotného boha pomalu dozrávají. Balabánovo pojetí boha není abstraktní a odosobněné.

„Bůh je kruh, jehož střed je všude a okraje nikde. [...] Vesmír je konečný, ale nemá žádné okraje. Bůh a vesmír přece musí být jedno.“⁸² Říkají postavy románu *Černý beran*, tato věta je ovšem aplikovatelná na celkovou Balabánovu tvorbu. Bůh se stává naprosto samozřejmou součástí životních příběhů Balabánových hrdinů. Obklopuje celý jejich svět. Příznačné pro Balabánovu tvorbu je vyjadřování skrze biblická podobenství a uplatňování křesťanských symbolů v situacích každodenního života. V jeho textech se objevují evangelické odkazy a biblické citace. Konfrontuje svátost s neobyčejnějšími jevy všedního života. Jan Balabán tuto skutečnost sám potvrdil v rozhovoru pro časopis *Host*.

„Byl jsem aktivním členem církve a dodneška se za českobratrského evangelíka, byť již nejsem praktikující, pokládám. Odtud jistě pramení přemýšlení o Bibli, teologické uvažování či přesahy k filozofii. A potom, což je typicky českobratrské, o aplikaci biblických podobenství a příběhů evangelí do všednodenního života.“⁸³

I v těch nejprostších a neobyčejnějších lidských situacích Balabán objevuje paralely s příběhy biblických hrdinů a svatých. Jeho postavy se ztotožňují s těmi biblickými. Balabán teoretická teologická východiska využívá a začleňuje do praktického života.

⁸² Balabán, Jan. *Černý beran*. Host, Brno 2001, str. 15.

⁸³ Balašík, Miroslav; Hruška, Petr. *Uvěřit dramatickosti vlastního života. Rozhovor s Janem Balabánem*. Host. č. 10. r. 2000. str. 40.

5.1 Křesťanské motivy

Křesťanská motivika a biblické příběhy zaujímají tedy v Balabánově díle podstatnou funkci. Podobenství z Bible je zastoupeno již v Balabánově prvotině *Středověk* povídkou *Kde jsi byl, Adame?* V ní zaznívá odkaz ke starozákonnímu příběhu. Objevuje se zde hrdina Daniel ve dvou paralelních situacích. V té první jako dítě se svým dědečkem farářem, jenž vyprávěl malému chlapci biblické příběhy. Tento první výjev je charakterizován nezpochybnitelnou vírou v boha, dědeček je vyobrazen jako zprostředkovatel víry. Daniel málem zahynul, když se ztratil dědečkovi z očí. Nakonec byl ale zachráněn. Po několika letech se na stejné místo (tedy na místo, v němž málem zemřel) vrací Daniel jako dospělý muž – dědeček farář samozřejmě nežije. Balabán zde symbolicky zachycuje ztrátu víry. Je zde jasně patrný rozdíl mezi dětstvím, kdy víra pomáhala, a snad i zachránila malého Daniela. Dospělý Daniel ztrácí své dosavadní jistoty, vůči bohu je skeptický „Byl celým životem otrávený, že jej rozčilovalo i nevinné skotačení jeho syna. Ruské tanky už dávno odjely, i rigóly po jejich pásech zarostly, avšak celý život se propadal v jakousi hnilobnou šed' nesmyslných řečí a nesmyslné práce, které se mohou svatí na nebesích jen goticky pochechtávat.“⁸⁴ Procházka po krajině svého dětství mu evokuje jeho dávný příběh. Poté se objevuje analogie ke starozákonnímu biblickému příběhu.

„Kde jsi byl, Adame?“ Zeptal se Hospodin.⁸⁵

A Adam musel říct popravdě: „Nevím, Pane, nevím.“

„A proč se přede mnou skrýváš?“ otázal se Hospodin.

„Protože jsem nahý, pane.“ odpověděl Daniel a nebylo místa, kam by mohl utéci.

Na konci povídky se hlavní hrdina ztotožňuje s biblickým Adamem. V té chvíli si hlavní hrdina uvědomil boží blízkost, ačkoli se od něj odvrátil stejně jako biblický Adam.

⁸⁴ Balabán, Jan. *Středověk*. Sfinga, Ostrava 1995, str. 44.

⁸⁵ Balabán, Jan. *Středověk*. Sfinga, Ostrava 1995, str. 45.

Následující Balabánova próza *Boží lano* se vykazuje odlišnými rysy. Epičnost je zde oslabena nejsilněji, je to tedy próza výrazně nedějová, která má svým laděním blíže k reflexivní lyrice. Chybí zde dokonce i dialogičnost. Tato próza má charakter promluvy připomínající zpověď nebo elegii. Vypravěč se na pozadí minulých životních příběhů vyznává ze svého životního zklamání, postojí k víře apod. Popisuje své cesty po Americe, vzpomíná na domov, přičemž se se svou promluvu obrací ke svému synovi. Prožívá osobní krizi způsobenou rozchodem s manželkou a odloučením od domova. Tyto životní události vedou hlavního hrdinu k pochybování o víře a tážení se po smyslu existence. Hlavní hrdina se nachází v období bilancování dosavadního života, táže se, co bude dál, jeho meditování si lze proto vyložit jako snahu dospět k nějakému zachytnému životnímu bodu. I zde je jeho nitro poznamenané otřesem víry.

„Radši se ani neptej, co by na to řekl můj otec, a co teprve jeho otec, farář a stolař s velkýma rukama, které dokázaly najít duši i ve dřevě. Tak nějak jsem si představoval předmětného boha – otce shrbeného trochu pod tíhou umučeného syna, nese ho nahoru po schodech a v uších mu zní ženský křik: Tady ho máš, už si ho můžeš vzít teď, když udělal všechno, co jsi po něm chtěl. Jen se podívej na jeho ruce, ty otče milostivý, který odpouštíš hříšníkům!!! Mlč, ženo, oddychuje starý muž, nerouhej se Bohu, víš dobře, že do nebe není jiné cesty. Hospodin s mrtvým synem na ramenou. Musíš tomu věřit, říkali mi, prostě věřit, jako že zítra ráno vyjde slunce. Vyjde? Tady nejsou žádné důkazy. Já žádný důkaz ani nechtěl.“⁸⁶

Příznačné pro tuto prózu jsou časté odbočky k jiným tématům, porušení časoprostorové linearit vyprávění, řetězení volných asociací a myšlenek. Jednotícím rámcem této prózy je vypravěčova meditace. Právě díky absenci příběhové linie se jako podstatné ukazují duchovní úvahy hlavního hrdiny.

Mezi již připomenutou vypravěčovu životní zpověď, která je zahalena nejasností, nekonkrétností, zámlky a nedořečeností, autor vkomponovává křesťanskou symboliku. Ta se pojí k životu vypravěčského subjektu. Vypravěčský subjekt polemizuje s bohem, nebo dokonce kritizuje jeho či desatero přikázání.

⁸⁶ Balabán, Jan. *Boží lano* in *Romány a novely*. Host, Brno 2011, str. 17 - 18.

„Třetí. *Nevezmeš jméno Hospodinovo nadarmo. Zaklínám tě při všem, co je svaté, zmlkni! I v tom pobožném mlčení, i v té sirobě světské pořád si budeš myslet, že Bůh je na tvé straně a že ti vyhoví, když budeš pokorně lhát v jeho jménu.*“⁸⁷

Jednotlivé motivy jsou často skryté, a proto poměrně hůře interpretovatelné. Podobně vnímá poetiku *Božího lano* také Ludmila Richterová a dále dodává: „Knihu lze chápat jako autorovu konfesi, zkoušku jeho vlastní víry. [...] V závěru však nalézá své „lano“ – cestu, prostřednictvím které může obyčejný člověk dostat spojení s něčím, co není vidět, co nelze ovlivnit, co ovšem přesto přináší naději a vůli žít - nachází spříznění s Bohem.“⁸⁸

Další knihou, v níž nalezneme stopy křesťanské motiviky, jež souvisí s tázáním a hledáním víry, je *Černý beran*. V něm jsou aluze na biblickou symboliku hojně zastoupeny. Již samostatný název v sobě skrývá symbolickou platnost. „Koncept Černého berana jako oběti lidské, nikoli svaté, nikoli beránka božího, ale dobytčete, kterému kněz položí ruce na hlavu a přenese na něho viny určitého společenství, a pak je za ně to dobytče zabito. Konceptem, který nakonec knihu sjednocoval, bylo tedy zvážení hodnoty lidského života, když jsme obětováni smrti.“⁸⁹

Název černého berana se váže ke strýci Bogomilovi, který umírá a převážnou část života pobýval v Kanadě. Několikrát je k černému beranovi explicitně přirovnáván a tím vstupuje do konfrontace se samotným Ježíšem – „beránkem božím, který na sebe sňal hříchy světa“. Bogomilovou obětí byl odchod od rodiny a vlasti, nicméně ne proto, aby zachránil druhé, ale sám sebe. Veškeré informace o něm nám podává vypravěč prostřednictvím Bogomilova synovce Františka Josefa. Z jeho pohledu je čtenářům vyjevována převážná část událostí Bogomilova života a jeho náboženského vyznání. Strýc Bogomil měl na Františka Josefa značný vliv, byli si blízcí podobným prožíváním víry. Toto téma se v románu neustále navrácí. Oba

⁸⁷ Balabán, Jan. *Boží lano*. in: *Romány a novely*. Host, Brno 2011, str. 36-37.

⁸⁸ Richterová, Ludmila. *Motiv víry v díle Jana Balabána*. Bakalářská diplomová práce. Filozofická fakulta Masarykovy univerzity. Brno 2007, str. 34-35.

⁸⁹ Balašít, Miroslav; Hruška Petr. *Uvěřit dramatickosti vlastního života. Rozhovor s Janem Balabánem*. Host 2000, č. 10. str. 41.

byli protestantského vyznání, nicméně pro oba víra neznamenal pocit jistoty. Často se od ní odvraceli se a pochybovali.

„Tuto jistotu víry jsme někde potratili. Už Bogomil ji neměl, když odešel od Johany na druhý konec světa, a nemá ji ani František Josef, když tu suchýma očima hledí na slepýše svého života.“⁹⁰

Oba se k víře snaží dozrát a nalézt si k ní vlastní cestu. Román *Černý beran* disponuje celou řadou teologických odkazů a křesťanských přirovnání. Jednotlivé kapitoly často nesou název podle biblických či liturgických jevů – *Ježíš*, *Eden*, *Všech svatých*, *Svíce nohám mým*, *V tvé síle* (píseň *V tvé síle*, Pane Bože, všem bouřím vzdoruji), *K horám* (K horám patřím já vesele), *Za šaty* (motiv podobenství o deseti pannách). Ve všech těchto zmíněných kapitolách se tematizuje biblická svátost, ta je ale zprofanovaná. „Ježíš je zde konfrontován s běžným církevním pojetím“⁹¹. Tak o tom hovoří v Křesťanské revue Milan Balabán a dále dodává: „Svojské, darované, skoro světecké a přitom syrově světské pojetí Ježíše.“⁹² Postavy často přímo oslovují Ježíše, či jiné svaté. Ve chvíli partnerské hádky hlavní postavy promlouvají k bohu, zpřítomňují si ho. Ježíše, konfrontují se svým trápením. „Dobro, které neexistuje. Lidi si ho vymysleli, aby mohli zůstat hnusní a to potupné dobro mohli nechat na Ježíšovi bezpečně přibitém na kříž. Teď se můžou žehnat. Tuhle mi říkal: Já nejsem Ježíš. To teda nejsi!“⁹³ nebo jinde: „To jediné jim ti zbohatlíci nechali – starou ložnici – širokou postel, dva noční stolky, trojdílnou skříň, psychu a oválný obraz Krista v Getsemanské zahradě. Nad čím vším jsi, Ježíši, musel ronit své krvavé slzy.“⁹⁴

O nápadné blízkosti světského a posvátného vypovídá například kapitola *Eden*. V ní umírá strýc Bogomil. Svět je zde přirovnáván a nazýván Edenem, zároveň ho Balabán zobrazuje v kontrastu s božským rájem, do kterého Bogomil

⁹⁰ Balabán, Jan. *Černý beran*. Host, Brno 2000, str. 47.

⁹¹ Balabán, Milan. *Černý beran*. Křesťanská revue 2000, č. 1, str. 28.

⁹² Tamtéž

⁹³ Balabán, Jan. *Černý beran*. Host, Brno 2000, str. 71.

⁹⁴ Balabán, Jan. *Černý beran*. Host, Brno 2000, str. 33.

odchází. Bůh není ztvárněn jako milostivý vykupitel, naopak zde vystupuje neslavitelný a přísný.

„Bože, co jsem měl, to jsem ti dal.

A já si to беру.“⁹⁵

Následující román *Kudy šel anděl* se v pojetí víry ale také křesťanské symboliky od jeho předchozí tvorby v lecčems odlišuje. Předně už není próza tolik nekonkrétní, nevykazuje se přílišnou zastřeností metafor a obrazů. Do popředí vstupuje epičnost (ačkoli lyrizující ladění nemizí úplně) – životní příběh Martina Vrány, který je postupně rozplétán a rozvíjen osudy dalších postav. Balabán se zřetelně posouvá ke srozumitelnosti a jednoznačnosti jednotlivých motivů. Což také sám přiznává v rozhovoru s Jakubem Chrobákem.⁹⁶

„Anděl je pro mě přelomová kniha v tom, že se mi v ní podařilo vyjít k ostatním lidem [...] Tam jsem poprvé pocítil skutečné oslovení jinými osudy, jinými postavami. Že nemusím psát pořád o sobě.“⁹⁷

Zmíněná projevená účast na osudech ostatních lidí se odrazí také ke vstřícnějšímu postoji ke čtenářům. Z knihy lze vyzkoušet snahu o zjednodušení složité metaforiky a symboličnosti, (to se týká také křesťanských aluzí a odkazů). Balabán například připodobňuje jednu z hlavních postav Moniku Tomskou a její matku k výjevu na obraze Zvěstování, v němž archanděl Gabriel přichází Panně Marii předat boží poselství o tom, že byla vyvolena k porození božího syna. Téma víry zůstává i nadále v tomto díle jedním z klíčových. Teologický odkaz lze spatřit už v samotném názvu knihy *Kudy šel anděl*. Celým dílem prostupuje latentní přítomnost boha. K bohu nesměruje pouze hlavní hrdina Martin Vrána, ale také ostatní vedlejší postavy. Ať už se jedná o otce Ivana Figury – bývalého komunistického funkcionáře, který se k víře pokorně obrátil v tušení své smrti.

⁹⁵ Balabán, Jan. *Černý beran*. Host, Brno, 2000, str. 86.

⁹⁶ Podobné pojetí nalezneme opět v bakalářské práci Ludmily Richterové

⁹⁷ Chrobák, Josef. *Rozhovor Jakuba Chrobáka s Janem Balabánem v hospodě R99*. Dostupné online: <http://www.inext.cz/texty/No37/rozhovor.html>

„[...]procházel kostelními vraty s málem naděje v očích jako onehdy matka kuchyňskými dveřmi, tak tam lezl, jak se říká ke křížku.“⁹⁸

Naopak silnou neotřesitelnou víru cítí Marie – jedna z přítelkyň maminky Moniky Tomské. Ta se jeví v očích paní Tomské jako mučednice. Mariina pokorná a oddaná víra spojená s její lidskou dobrotou provokovala zatrpklou komunistickou vedoucí, která byla neschopna porozumět člověku s takto rozvinutým duchovním rozměrem, sama ho totiž postrádala. Právě ona se zasloužila o narušení Mariina psychického zdraví. Paní Tomská nakonec Marii připodobňuje k Marii Sedmibolestné. „Blahoslavení chudí, kterým není co vzít. Ty jsi je předběhla, tohle mělo přijít až na konec. A ty jsi dala konec na začátek. Holčičko, kdo ti tohle poradil, pan farář, pan primář, svatý František z Asisi, nebo Marie Sedmibolestná? Teď už si na jeptišku hrát nemusíš, teď máš svou řeholi v komunistickém ráji.“⁹⁹ Podobný projev neochvějné víry je znázorněn v kapitole, kdy se Martin Vrána setkává se svou starou sousedkou rovněž Marií. Ta celý svůj život zasvětila pomoci o druhé. „Opatrovala a ošetřovala staré nemohoucí lidi, vodila do školy děti z rodin opilců, přiváděla nejruznější ztroskotance ke Kristu.“¹⁰⁰ Její oddanost bohu byla natolik silná, že udivovala samotné představitele církve. Setkání s ní zanechává v Martinovi intenzivní prožitek. „Sepnuli ruce a Marie se pomodlila. Ta modlitba zůstala s Martinem po celý život, amen.“¹⁰¹

Určitý posun v Balabánově tvorbě lze vypožorovat také v prožívání víry hlavního hrdiny. Jeho víra už není tolik otřesena zklamáním, jako tomu bylo u hrdinů předcházejících próz. Nevíní boha z nezájmu a svého neštěstí. Hlavní hrdina si je svou vírou a evangelickým vyznáním mnohem více jist než předešlí hrdinové, ovšem víra stejně jako u jiných hlavních postav zůstává jeho ryze intimní záležitostí: „Všechny tyto výkony, které snad měly svůj vnitřní teologický a liturgický obsah, dokázal Martin Vrána především vnímat jako jedno velké a urputné očistění. [...]To byl Martinův nejkrásnější a v podstatě jediný prožitek smysluplnosti sboru. Všechno

⁹⁸ Balabán, Jan. *Kudy šel anděl*. Host, Brno 2005, str. 39.

⁹⁹ Balabán, Jan. *Kudy šel anděl*. Host, Brno 2005, str. 81.

¹⁰⁰ Balabán, Jan. *Kudy šel anděl*. Host, Brno 2005, str. 140.

¹⁰¹ Balabán, Jan. *Kudy šel anděl*. Host, Brno 2005, str. 141.

ostatní si troufal a nakonec i musel zvládnout sám.¹⁰² a dále: „Víra musí mít řád a rodiny těch, kteří nesklánějí kolena před Baalem¹⁰³, nebo alespoň ne moc, musí být pevnými opěrnými body neviditelné církve.“¹⁰⁴

O náboženské orientaci Martina Vrány se dozvídáme postupně. Za svůj život musel několikrát čelit posměškům a nepochopení okolí. Jeho víra byla také jednou z příčin, díky níž se cítil jako společenský outsider a cizinec mezi svými vrstevníky. Totalitní doba, v níž vyrůstal, totiž nepřála pěstování duchovních hodnot. Jistě by se dalo uvažovat také o tom, že příslušnost a explicitní přihlášení k víře posouvá hrdiny tohoto románu na periferii ve smyslu společenské popularity. Ačkoli jsem výše uvedla, že různé postavy nakonec dozrají k přesvědčení k víře, či ji v sobě mají zakotvenou od počátku, většinou se kvůli tomu setkávají s nepochopením okolí. Příznačné je to pro všechny uvedené postavy – tedy otce Ivana Figury, obě Marie a Martina Vránu. Nicméně právě víra Martinu Vránovi sloužila ve své osamělosti nalézt opěrný bod života. Tušení boží blízkosti pro něj bylo určitou útěchou. O tom vypovídá již zmíněný titul knihy *Kudy šel anděl*. Pro tuto prózu je charakteristická smířlivost s bohem, což dovršuje Martinovo symbolické „zmrtvýchvstání“, kdy se probouzí po vážné automobilové nehodě z bezvědomí naplněn nadějí na radostnější život.

Povídkový soubor *Možná že odcházíme* je v úvodu opatřen mottem z Bible ze starozákonní knihy *Kazatel*: *Je čas hledat i čas ztrácet*, který předznamenává hlavní téma díla. Zvolený citát vypovídá o tom, že v lidském životě sehrává podstatnou roli zastoupení podobných protikladných jevů, ty totiž člověka nějakým způsobem formují a posouvají dále v jeho životním poznání. Bůh přitom na vše dohlíží a právě on je tím, který vyvažuje přítomnost obdobných polarit. Tento citát hrdinové knihy zcela naplňují. Ztrácí své dosavadní jistoty a znovu hledají své místo v životě.

Biblická podobenství a příběhy z evangelia jsou zastoupena i zde. V již zmíněné povídce *Bethezda*, v níž autor propojuje biblickou svátost s každodenností

¹⁰² Balabán, Jan. *Kudy šel anděl*. Host, Brno 2005, str. 138

¹⁰³ Bůh úrody, stád a hromu u západních Semitů. V judaismu symbol d'ábla

¹⁰⁴ Balabán, Jan. *Kudy šel anděl*. Host, Brno 2005, str. 21.

nočního baru, plní novozákonní příběh zcela zásadní výpovědní funkci. Další povídka, v níž je skrytý křesťanský odkaz, nese název *Diana*. Příběh o Dianě z Efezu nalezneme ve *Skutcích apoštolů*. Pojednává o svatém Pavlovi, který přišel do Efezu šířit křesťanství. Pohanští řemeslníci vyrábějící sošky k uctívání Diany se proti němu vzbouřili z obavy, že by mohli přijít o svůj zisk z prodeje sošek v souvislosti se ztrátou zájmu o pohanská božstva. Proti Pavlovi z Tarsu provolávali „*velká jest Diana efezských*.“ Tento příběh je možno chápat tak, že se lidé raději obraceli k soškám bohů, místo boha samotného. Pravá víra se ale musí projevovat tím, že vychází z nitra každého člověka nikoli veřejným uctíváním jejich napodobenin. Toto smýšlení je, jak již bylo v úvodu kapitoly řečeno, pro Jana Balabána typické. Do povídky je tato zmínka vkomponována v souvislosti s bilancováním minulosti. Ústřední postava Hans nalézá na půdě portrét Diany, na němž se skví nápis „*velká jest Diana efezských*“ Socha se váže k jeho vzpomínkám z dětství, které pro Hanse znamenají jeden z mála světlých bodů v životě. On se ale pro tuto chvíli rozhodne oprostit se od minulosti, nežít dále ve vzpomínkách, aby mohl opravdově prožívat přítomnost.

„Zatoužil vzít si ji sebou, ale copak se to dá? Uchopil roli a hodil ji za skříň na její místo. [...] Příště si tě vezmu s sebou, Diano“¹⁰⁵

Hrdinové povídkové sbírky *Možná že odcházíme* už také tolik nevstupují do polemiky s bohem nebo vírou, ono tázání tolik příznačné pro Balabánovy předchozí knihy je zde tematizováno velmi málo. O bohu se už nepochybuje. „Bůh neodpouští těm, kteří utečou, a já musím přestat utíkat, já tam musím jít.“¹⁰⁶ Velmi skrytou narážku nalezneme v povídce *Pyrhula pyrhula*, kdy vypravěč z perspektivy hlavní hrdinky Věry konstatuje: „Dívala se na lano protínající nebe, i to se jí líbilo. Může prasknout, ale nepraská.“¹⁰⁷ Ze zmíněné ukázky lze uvozovat, že víra, ať je jakkoli křehká, představuje pro Věřin život podstatnou hodnotu. Častěji je konfrontováno protestantské, katolické vyznání a ateismus. Setkáváme se s tím v povídkách *Hlas jeho pána* a *Gabriel*.

¹⁰⁵ Balabán, Jan. *Možná že odcházíme*. Host, Brno 2007, str. 16-17.

¹⁰⁶ Balabán, Jan. *Možná že odcházíme*. Host, Brno 2007, str. 151.

¹⁰⁷ Balabán, Jan. *Možná že odcházíme*. Host, Brno 2007, str. 63.

„neměla dostatek místa pro vodopády slov, jimiž se protestanti marně snaží nasytit svůj neklid a špatné svědomí, které si dogmaticky netroufnou svěřit žádné autoritě než té nejvyšší. K ní si však zavírají přístup svou neschopností alespoň chvíli mlčet a zaslechnout tichý hlas.“¹⁰⁸

V ani posledních dvou knihách k významné změně nedochází, Balabán postupuje stále podle podobného principu. „Dobrota a milosrdenství provázet mě budou všemi dny mého žití“ je citát z *Janova Evangelia*, kterým je opatřena kniha *Jsme tady*. Podobně jako v knize *Možná že odcházíme* plní biblický citát významnou funkci a předznamenává hlavní myšlenku díla. Vyrovnávání se se smrtí blízkého člena rodiny v knize *Zeptej se táty* je doprovázeno tázáním se boha po smyslu lidského počínání.

5.2 Biblická jména jednotlivých postav

Posledním aspektem, kterým se v souvislosti s křesťanskou symbolikou budeme zabývat, je pojmenování Balabánových postav. Často z jejich jmen rozpoznáme biblický původ. Jména dokreslují charakter postavy, případně zdůrazňují některý její specifický rys či vlastnost, jež Balabán usouvztahuje k biblické předloze. Souvislost mezi příběhem a pojmenováním hlavního hrdiny bývá zřejmá. Balabán v tomto duchu pojmenovává své postavy velmi často. V povídkové knize *Středověk* zaznívá přirovnání k Panně Marii prostřednictvím jména hlavní postavy Marie. Hlavnímu hrdinovi, jenž se odvrátil od víry, říkají Daniel – bůh je můj soudce. V *Černém beranovi* se ústřední postava, od které se odvíjí veškeré události, jmenuje *Bogomil* a vyrůstal ve vesnici *Svébohov*. Postavu Marie v románu *Kudy šel anděl* explicitně přirovnává k Marii sedmibolestné. Timotej z povídky *Gabriel* si své jméno vysloužil podle mučedníka, jemuž svatý Pavel adresoval epištoly. Význam jeho jména zní: „uctívající Boha.“ Ve zmíněné povídce hraje jméno postav zcela zásadní roli. Timoteova přítelkyně Gabriela mu připomíná archanděla Gabriela.

„Timoteus seděl na kraji protějšího hrobu celý zamyšlený a udýchaný, i když nic nedělal, a docházelo mu, že je svědkem zjevení. Na okolních hrobech byli sem

¹⁰⁸ Balabán, Jan. *Možná že odcházíme*. Host, Brno 2007, str. 53-54.

tam andělé, kamenní a sádroví, jen nad hrobem starého Čestmíra a jeho nebohé ženy se vznášel anděl skutečný, a ještě k tomu Gabriel.¹⁰⁹

Podobných příkladů najdeme mnohem více. Balabán svou oblibu v pojmenování postavy podle biblických konotací stvrzuje i ve své pozdější tvorbě – Bohdana, Johana, Kristýna apod. Nejčastěji tak činí proto, aby vynikla podoba s určitým světce. Opět tedy dostává své typické metodě – biblická posvátnost je zde konfrontovaná s běžným civilním pojetím.

¹⁰⁹ Balabán, Jan. *Možná že odcházíme*. Host, Brno 2007, str.80.

6 Závěr

Přístup ke konceptualizaci Balabánova díla z hlediska centra a periferie se pro tuto práci ukázal jako velmi užitečný. Motivy centra a periferie zastupují v díle Jana Balabána významné místo. Nalezneme je v několika podobách. V doslovném významu periferie autor tematizuje život sociálních vydědenců (alkoholiků, bezdomovců...), v obrazném slova smyslu život lidí, kteří se z nějakého důvodu nemohou začlenit do lidské společnosti a vyplnit citovou prázdnotu, která je od ostatních vzdaluje. Jsou outsiders, chybí jim elementární lidská blízkost a pocit sounáležitosti. Balabánovi hrdinové si své odcizení sami pomocí vnitřního monologu formulují, dialogičnost je v textu zastoupena velmi zřídka. Meditativní rovina převládá nad epičností. Balabánovy prózy vypovídají obecně o člověku, o jeho pochybování, hledání smyslu, o jeho cestě za sebepoznáním.

Víra je dalším podstatným bodem, který významově sjednocuje Balabánovo dílo. Skrze četné křesťanské motivy a biblické citace se jeho postavy obrací k bohu. Specifickým znakem Balabánových próz je důsledné dodržování estetické úrovně. Hovoří k nám jazykem, který je blízký hospodské mluvě laciných putyk, stejně jako vznešeným jazykem napodobující liturgické žánry. Textová rovina se propojuje s významovou, dohromady tvoří koherentní celek. S ohledem na předchozí zkoumání, můžeme dospět k následujícímu závěru. Potvrdilo se, že na rovině tematické nedochází k nenadálým změnám a že v průběhu autorovy tvorby lze spatřit vývoj spíše na rovině žánrové. „Mé knížky se skutečně vyvíjejí spíš vertikálně než horizontálně, nemapuji témata. Jediný vývoj, o který se snažím, je jít dál od sebe.“¹¹⁰ Proměna povídkové formy v román dopomáhá hlubšímu a podrobnějšímu zkoumání dílčích témat. S uvedenými motivy totiž pracuje autor již od svých literárních počátků, v průběhu své literární tvorby je výrazně nemění, pouze dále rozvíjí a doplňuje o nové důležité detaily. Svá hlavní témata autor nahlíží různými pohledy, čehož dociluje častým střídáním vyprávěcí perspektivy. Počínaje povídkovým souborem *Prázdniny* autor svůj vyprávěčský styl mění, jeho prózy nabývají jasnější a konkrétnější podobu, dění zasazuje do konkrétního prostoru a

¹¹⁰ D. Iwashita: *Možná nejsme sami*, Lidové noviny 2004. Dostupné také online: http://www.lidovky.cz/mozna-nejsme-sami-rozhovor-s-janem-balabanem-z-roku-2004-pfd-/ln_kultura.asp?c=A101217_130633_ln_kultura_glu

času, zároveň opouští od nejasnosti, posouvá se ke srozumitelnosti a jednoznačnosti metaforiky.

Hlubší zkoumání Balabánova díla odhalilo, že se v jeho nazírání na periferii objevují dvě protichůdné tendence – jednak v ní nachází naději a nové podněty (které by tam hledal málokdo). Dotýká se nejpodstatnějších témat lidského života, ty staví do centra své pozornosti, zároveň ale líčí život na periferii ve vši bezútěšnosti, skepsi a s problémy, jež v sobě obnáší. Balabán neidealizuje, pouze se na ni dívá očima člověka, který na ní žije. Centrum známé v běžných konotacích Balabán zpochybňuje, ponechává ho úplně stranou. Jeho hlavní postavy v něm nenachází životní naplnění. Ve smyslu autorovy pozornosti, Balabán skutečně periferii vnímá jako střed svého zájmu, a naopak. Dílo Jana Balabána si tak zachovává určitou vnitřní jednotu. Zmíněné konkrétní návaznosti Balabánových textů týkající se především volby jazyka, kompozice a tematiky pak jen stvrzují celistvost autorovy tvůrčí osobnosti.

7 Seznam literatury:

Primární literatura:

BALABÁN, Jan. *Středověk*. Sfinga, Ostrava 1995

BALABÁN, Jan. *Boží lano* in *Romány a novely*. Host, Brno 2011

BALABÁN, Jan. *Prázdniny*. Host, Brno 1998

BALABÁN, Jan. *Černý beran*. Host, Brno 2000

BALABÁN, Jan. *Kudy šel anděl*. Host, Brno 2005

BALABÁN, Jan. *Možná že odcházíme*. Host, Brno 2007

BALABÁN, Jan. *Jsme tady* in *Povídky*, Host, Brno 2010

BALABÁN, Jan. *Zeptej se táty* in *Romány a novely*. Host, Brno 2011

Sekundární literatura:

BALABÁN, Milan. *Černý beran*. Křesťanská revue 2002, č. 10, str. 27 - 28

BALAŠTÍK, Miroslav; HRUŠKA, Petr. *Uvěřit dramatickosti vlastního života. Rozhovor s Janem Balabánem*. Host 2000, č. 10, str. 37 – 41

BALAŠTÍK, Miroslav; REICHEL, Tomáš. *Bez příběhu je lidem úzko. Rozhovor s Janem Balabánem*. Host 2004, č. 8, str. 4 – 9

CINGER, František. *Lidé nemusejí být jako stádo. Rozhovor s Janem Balabánem*. Právo 2004, č. 98, str. 17

ČERMÁČEK, Petr. *Stírání zlatavých okrajů*. Sedmá generace 2000, č. 7, str. 19

FENCL, Marek. *Balabán není vějička*. Weles 2004, č. 19, str. 112-114

HODROVÁ, Daniela. *Na okraji chaosu*. Torst, Praha 2001

HORÁK, Ondřej. *Stopa neartikulované tíhy. Rozhovor s Janem Balabánem*. Tvar 2002, č. 18, str. 14-16

HRUŠKA, Petr. *Vážně (nad tvorbou Jana Balabána)*. Weles 2005, č. 21, str. 58 – 59

CHATMAN, Seymour. *Příběh a diskurs*. Host, Brno 2008.

CHROBÁK, Jakub. *O andělech (jen) na první pohled padlých*. Psí víno 2003, č. 25, str. 29

CHUCHMA, Josef. *Jan Balabán vnímá chvíle, v nichž se lámou životy*. MF Dnes 1999, č. 91, str. 13

- IWASHITA, Daniela. *Smrt jako tvůrce syžetu*. Souvislosti 2010, č. 4, str. 285 – 289
- KOSTŘICOVÁ, Blanka. *Ztracené ráje Jana Balabána*. Souvislosti 2011, č. 1, str. 13 – 19
- KUBÍČEK, Tomáš. Jan Balabán: *Prázdniny*. In: Hruška, Petr et al., eds: *V souřadnicích volnosti*. Academia, Praha 2008, str. 473-478
- LIČKOVÁ, Romana. *Pohádková vyprávění Karla Šiktance*. Diplomová práce. Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě, Ostrava 2003
- LJUBKOVÁ, Marta. *Pod tíhou příběhu*. Souvislosti 2005, č. 4, str. 16 – 21
- MACHALA, Lubomír. *Literární bludiště: Bilance polistopadové prózy*. Brána, Praha 2001
- MÁLKOVÁ, Iva. *Literární Ostrava*, in: *V srdci černého pavouka: Ostravská literární umělecká scéna 90. let*. Votobia, Olomouc 2000
- MOTÝL, Ivan. *Člověk, který čte, má zaujatou tvář*. Týden 2007, č. 5, str. 32-35
- PŘÍBÁŇOVÁ, Alena. *Bolest, před níž neunikneš do hloubky ani do dálky*. Host 2011, č. 5, str. 24 – 28
- RICHTEROVÁ, Ludmila. *Motiv víry v díle Jana Balabána*. Bakalářská diplomová práce. Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, Brno 2007
- RIMMON-KENANOVÁ, Shlomith. *Poetika vyprávění*. Host, Brno 2001
- SLAWINSKI, Janusz. *Prostor v literatuře: základní rozdělení a úvodní samozřejmosti*, in: Trávníček, Jiří, ed.: *Od poetiky k diskursu*. Host, Brno 2002, str. 116-131
- ŠTOLBA, Jan. *Pěší ostravští andělé*, in *Nedopadající džbán: Úvahy o básnicích a poezii*. Torst, Praha 2006, str. 471 – 478
- URBANOVÁ, Svatava. *Otevřené návraty v prózách Jana Balabána*, in S. Urbanová, I. Málková: *Souřadnice míst*. Tilia, Šenov u Ostravy 2003, str. 103-116
- Ziezler, Jiří. *Otevřená dekáda*. In: Hruška, Petr et al., eds: *V souřadnicích volnosti*. Academia, Praha 2008, str. 13 - 34

Elektronické zdroje:

HÁJEK, Štěpán. *Rozhovor v desertu*. <http://www.youtube.com/watch?v=DIgtzdVEE5E>

HEMELÍKOVÁ, Blanka; PŘIBÁŇOVÁ Alena. Michal Viewegh. *Slovník české literatury po roce 1945*. Dostupné online:
<http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=895&hl=michal+view+egh+>

HORÁK, Ondřej. *Rád se nechám odstrčit*. Právo 2003. Dostupné online:
<http://www.novinky.cz/kultura/3925-jan-balaban-rad-se-necham-odstrcit.html>

CHROBÁK, Jakub. *Rozhovor Jakuba Chrobáka s Janem Balabánem v hospodě R99*. 2005. Dostupné online: <http://www.inext.cz/texty/No37/rozhovor.html>

IWASHITA, Daniela. *Možná nejsme sami*. Lidové noviny 2004. Dostupné online:
http://www.lidovky.cz/mozna-nejsme-sami-rozhovor-s-janem-balabanem-z-roku-2004-pfd-/ln_kultura.asp?c=A101217_130633_ln_kultura_glu
http://isis.ucl.cas.cz/websearch?form=biblio&author=&action=Vyhledat&title=&subject=%22BALAB%C1N+JAN%22&source=&from=&to=&genre=all&b70=on&b8090=on&b97=on&log=*&output=short

J. E. F. *Chránit lidi před kulturní idiocií. Rozhovor s Janem Balabánem*. 2006. Dostupné online:
http://www.sopel.freemusic.cz/noviny_usi_a_vitr/0607_noviny.html

Kritický klub Českého rozhlasu. hosté Marta Ljubková a Jiří Peňás. 29. 10. 2010. Dostupné online: <http://www.rozhlas.cz/default/default/rnp-player-2.php?id=2167485&drm=1>

LESCHTINA, Jiří. *Kdo pije sám, ten pije s ďáblem. Rozhovor s Janem Balabánem*. HN 2005. Dostupné online: <http://hn.ihned.cz/c1-16172140-jan-balaban-kdo-pije-sam-ten-pije-s-dablem>

MALÁ, Zuzana. Jan Balabán. *Slovník české literatury po roce 1945*.
<http://www.slovníkceskeliteratury.cz/>
<http://www.nakladatelstvi.hostbrno.cz/cs/ohlasy/jan-balaban/nikdo-neni-vitez>

PILAŘ, Martin. *Bůh má pořád indiánský rysy... Kultovní román? Britské listy* 2002. Dostupné online: <http://blisty.cz/art/9957.html>

PEŇÁS, Jiří. *Ostravské srdce aneb buch buch*. Lidové noviny 2010. Dostupné online: http://www.lidovky.cz/penas-ostravske-srdce-aneb-buch-buch-d7g-/ln_nazory.asp?c=A100427_102126_ln_nazory_glu

PLASTIC PEOPLE OF THE UNIVERSE. *Rozvaha neuškodí ani kuřeti*. Dostupné online: <http://www.projektpunk.cz/obsah/P/Plastic-people-of-the-universe/Leading-horses/>

Sváteční slovo. ČT 2, 4. 12. 2005. Dostupné online:

<http://www.ceskatelevize.cz/porady/880349-svatecni-slovo-spisovatele-jana-balabana/405235100071010/video/>

THE BEATLES. *Let it be*. Dostupné online <http://www.karaoketexty.cz/texty-pisni/beatles-the/let-it-be-125>